

MEDEDELINGEN DER KONINKLIJKE NEDERLANDSE
AKADEMIE VAN WETENSCHAPPEN, AFD. LETTERKUNDE
NIEUWE REEKS — DEEL 25 — No. 13

DE ALGEMENE VREDE
EN HET GRIEKSE POLITIEKE LEVEN
IN DE EERSTE HELFT
VAN DE VIERDE EEUW

A. B. BREEBAART

N.V. NOORD-HOLLANDSCHE UITGEVERS MAATSCHAPPIJ
AMSTERDAM — 1962

AANGEBODEN IN DE VERGADERING VAN
9 APRIL 1962

I

In het gecompliceerde en verwarrende beeld van de verhoudingen tussen de Griekse staten in de vierde eeuw komt met een opvallende regelmaat een motief naar voren, dat als een welhaast tijdloze constante het onoverzichtelijk historisch gebeuren ordent en bindt: de algemene vrede. In een periode, vervuld van spanningen, oorlogen en wisselende machtsconcentraties rondom zich telkens wijzigende zwaartepunten schijnen de Grieken met hardnekkigheid te hebben gestreefd naar een toestand van permanente vrede, die een algemene strekking had en voor alle Grieken gold, zonder aan een tijdslimiet te zijn gebonden. De vredesverdragen van 392, 386, 375, 366, 362 worden bepaald door een overeenkomstig model: een vrede, tot stand gebracht door een macht van buiten en steunend op de erkenning van de vrijheid en de autonomie van alle staten, al of niet geschraagd door onderlinge waarborgen tegen hen, die deze toestand van samenleven zouden bedreigen. Al deze verdragen zijn variaties op eenzelfde thema: elke vrede had niettemin een geheel eigen karakter, dat bepaald werd door de onderlinge machtsverhoudingen van het ogenblik. Er zijn dus opvallende overeenkomsten én opvallende verschillen; juist aan deze spanningsverhouding tussen het gelijke en het verschillende laat zich de politieke dynamiek van deze tijd aflezen.

In dit artikel wil ik trachten de verdragen tot 362 de revue te laten passeren en daarbij de dynamiek op het spoor komen, die hen deed ontstaan en die hun onderlinge variaties verklaart. Mijn bedoeling is de uiteenlopende aard van deze overeenkomstige verdragen te plaatsen in het historische verband, waarbinnen ze als oplossing van een ad hoc gegeven politieke situatie kunnen worden beschouwd. Dit sluit een keuze in. Hoewel het onmogelijk en onjuist zou zijn het zuiver staatsrechtelijke en het zuiver ideologische aspect geheel buiten beschouwing te laten, meen ik toch in het kader van deze behandeling de nadruk te moeten leggen op de vraagstukken van de politieke vormgeving en verwezenlijking van deze vrede. Als gevolg hiervan zullen bepaalde aspecten van het probleem min of meer globaal moeten worden behandeld. Ik maak geen enkele aanspraak op volledigheid in een problematiek, in welke het staats-theoretische, het politieke en het ideologische element op een zeldzaam ingewikkelde wijze dooreenlopen.

Het meest opvallend in deze periode is de tegenstrijdigheid tussen de eindeloze onderlinge strijd en de vredeswil. Men zou geneigd zijn de vredeswil te wantrouwen, ware het niet, dat uit tal van uitingen blijkt, dat men de Grieken onrecht zou doen door

hun ijdel utopisme of propagandistisch cynisme in de schoenen te schuiven. Veeleer raakt men geneigd, het onvermogen de algemene vrede werkelijk te realiseren, te beschouwen als een wezenlijk gebrek, dat aan de structuur van deze verdragen zelf eigen en aan het vredesideaal zelf inherent is. Het probleem is dat van de kortsluiting tussen het ideaal en de politieke vormgeving, die op een bijna tragische wijze de verwezenlijking van het ideaal tegenwerkte¹).

Men zou zich dus kunnen afvragen in hoeverre de algemene vrede een historisch legitiem gezichtspunt biedt, dat ons in staat stelt de gecompliceerde politieke geschiedenis van Griekenland in deze jaren te ordenen en te interpreteren. Wat de ideologie van de vrede en de panhelleense eendracht betreft, is er, zoals bekend, reden genoeg om met vertrouwen te werk te gaan. Men hoeft slechts te denken aan de redevoeringen bij de panhelleense manifestaties b.v. in Olympia, waarvan het ons overgeleverde fragment van Lysias' Olympiakos een specimen biedt, aan de politiek-ethische tractaten van Isocrates, aan Aristophanes, aan talrijke passages bij Plato (zoals het begin van de Wetten). Het vraagstuk van vrede en eendracht in Hellas, met name tegenover niet-Grieken, komt op velerlei wijze aan de orde. Hoe staat het met de geschiedschrijvers? Inderdaad blijkt Diodorus in zijn behandeling van deze periode, waarbij hij voornamelijk op Ephorus teruggaat, voortdurend het thema van de algemene vrede naar voren te brengen.²) Als een telkens wederkerend motief komt de gedachte terug, dat de Grieken, gewoonlijk door bemiddeling van de Perzische koning, een gemeenschappelijke vrede sluiten. Er schijnt dus reden te zijn om de vierde eeuw te beschouwen onder het licht van de evolutie in de politieke verwerkelijking van het vredesideaal. Geleerden als Momigliano, Martin, Hampl, hebben dit gedaan en daarmee belangrijk werk geleverd.³)

Evenwel: het merkwaardige feit doet zich voor, dat onze belangrijkste bron voor deze periode aan de algemene vrede systematisch voorbij schijnt te gaan. Xenophon ziet in zijn Hellenica de geschiedenis van zijn tijd hardnekkig onder het gezichtspunt van de strijd om de hegemonie in Griekenland en zwijgt over het

¹ Een recent overzicht van de publicaties over de *κοινή ειρήνη* vindt men bij H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 2e druk, München, 1960, 250.

² De plaatsen bij Diodorus en andere auteurs zijn verzameld en besproken door V. Martin, *Museum Helveticum* 1, 1944, 14 vlg. (zie noot 3).

³ A. Momigliano, *La koine Eirene dal 386 al 338 a.c.*, *Riv. di Fil.* N.S. 12 (1934), 482 vlg.; id. *Per la storia della pubblicistica della κοινή ειρήνη nel IV secolo*, *Annali della Scuola normale Superiore di Pisa S. II*, Vol. V, 1936, 89 vlg.; F. Hampl, *Die Griechischen Staatsverträge des IV-ten Jahrhunderts*, Leipzig 1938; V. Martin, *Le traitement de l'histoire diplomatique dans la tradition littéraire du IV-ième siècle*, *Mus. Helv.* 1, 1944, 13 vlg.

„algemene” karakter van de verdragen van 386, 375, 371, 366, 362. Men heeft hem daarom bekrompenheid en gebrek aan inzicht toegeschreven. Maar daar elke aanduiding omtrent een algemene vrede ontbreekt en Xenophon elke vrede beschouwt als een fase in de strijd om de hegemonie, terwijl hij anderzijds wel degelijk begrip toont voor een panhelleense gezindheid of uitspraak, zou men toch gaan denken, dat er een diepere reden moet zijn, die de geschiedschrijver er toe gebracht heeft de feiten zo eenzijdig te interpreteren. De zaak wordt er niet eenvoudiger op, wanneer we constateren, dat ook in de officiële documenten de term *κοινή ειρήνη* eerst in 362 voorkomt ⁴⁾, en dat bij andere gelegenheden gesproken wordt van b.v. een verdrag tussen Atheners, Spartanen, de koning en de Grieken. Dat maakt het al twijfelachtig of de terminologische aanduidingen bij Diodorus wel zo betrouwbaar zijn, dat men deze als leidraad kan gebruiken voor de beschouwing over de vrede, zoals b.v. door Martin gebeurt. Dit wantrouwen wordt versterkt door het feit, dat Diodorus' tekst met betrekking tot de afzonderlijke verdragen misleidend is en dat hij enkele malen (onder invloed van zijn bron) door zijn eigen schematische toepassing van de „algemene vrede” op een dwaalspoor is geraakt (het doublet XV 38=50 over de vrede van 374 en 371, en de z.g., „algemene vrede” van Thebe in 366). ⁵⁾

Bij de redenaars ligt bij nader inzien de zaak ook niet zo eenvoudig. Isocrates spreekt zelden van een *κοινή ειρήνη*, omdat hij, naar Victor Martin terecht opmerkte, „évite d'employer une appellation qu'il tient pour usurpée et mensongère.” Dezelfde schrijver meent, dat het ontbreken van hetzelfde begrip bij Demosthenes moet worden geweten aan het feit, dat de term als symbool voor een richtinggevende norm in de verhoudingen tussen de steden onderling alle doeltreffendheid zou hebben verloren en alleen nog als lege formule voortbestond. Natuurlijk betreft dit slechts de term en men kan met recht zeggen, dat deze constatering weinig betekenis hebben voor wie niet uitsluitend de staatsrechtelijke inhoud van een formule, los van de historische kontekst, wenst

⁴ In de „charter”-inscriptie van de Tweede Attische Bond (I.G. II², 43) werd door Koehler ten onrechte aangevuld (regel 12-14): *καὶ ὅπως κ[υ]ρία ἦν καὶ δι[α]μένῃ εἰς αἰεὶ ἡ κοινὴ εἰρήνη ἢν ὁμο[σ]α[ν] οἱ Ἕλληνας καὶ βασιλεὺς* etc. Deze tekst werd overgenomen door Tod (Greek historical inscriptions II, 123). In het verdrag tussen Athene en Chios (I.G. II², 34; Ditt. Syll. 1420) komt alleen *εἰρήνη* voor.

⁵ Zie hierover A. G. Roos, The peace of Sparta of 374, Mnemosyne IV, 2 (1949), 265, vlg. A. Momigliano, La pace del 375 a.C. e il Plataico di Isocr. Athenaeum N.S. XIV (1936), 3 vlg.; S. Lauffer, Der Diodordoublette XV 38 = 50 über die Friedensschlüsse zu Sparta 374 und 371 v. Chr., Historia 8, 1959, 315-348; T. T. Ryder, The supposed common peace of 366/5, Class. Quart., N.S. 7, 1957, 199-206; Hampl, o.c., 61 vlg.

na te gaan. Men kan echter met Martin⁶⁾ van mening verschillen over de verklaring van deze afwezigheid; wat in zijn interpretatie opvalt is de vanzelfsprekendheid, waarmee ervan uit gegaan wordt, dat de term *κοινή ειρήνη* door het vele gebruik en misbruik afgesleten zou zijn. Daarmee wordt dus gesteld, dat de term algemeen gangbaar was of was geweest. Dit nu staat nog geenszins vast. In elk geval dienen we zeer voorzichtig te zijn met het hanteren van het begrip *κοινή ειρήνη* als sleutel voor het verstaan van de politieke verdragen van deze tijd.

Intussen staan we voor het feit, dat men voortdurend weer de vrede van 386 als model en richtlijn heeft gebruikt voor de regeling van de Griekse verhoudingen tot ver in Hellenistische tijd. Hoe is het mogelijk, dat dit vernederende verdrag het gezag kreeg van een voorbeeld? Laten we daartoe de vredesverdragen afzonderlijk beschouwen.

II

Het begrip „algemene vrede” komt voor het eerst voor in de rede, die Andocides voor de Atheense volksvergadering hield in 392 en waarmee hij deze trachtte over te halen om vrede te sluiten met Sparta en de Corinthische oorlog te beëindigen. Dit is van te meer belang, omdat in deze fase van een staatsrechtelijk gevuld begrip nog geen sprake kan zijn, zodat we de ideële en politieke implicaties als het ware op de voet kunnen volgen. Sparta stelt een vrede voor, waarbij alle partijen afzien van een streven naar hegemonie. In alle opzichten moet deze vrede daarom het tegendeel zijn van de vrede van 404. Sparta motiveert zijn houding door onder meer te wijzen op het belang van een vrije zee voor de Grieken (19: Sparta laat de zee vrij (gemeenschappelijk) voor alle overwonnenen). Sparta beschouwt zich dus als overwinnaar, maar ziet „grootmoedig” af van verdere machtsaspiraties in Griekenland. Aanvaardt Athene deze voorwaarden, dan is het met Sparta bron van vrede en vrijheid voor alle Grieken; weigert het, dan is de pretentie waarmee het de oorlog begon, n.l. hulpverlening aan de in hun vrijheid bedreigde Grieken, als leugen ontmaskerd en zullen zich de bondgenoten en de koning van Athene afkeren. Het volhouden van de oorlog is voor Athene trouwens onmogelijk: de bondgenoten weifelen in hun trouw, de koning staat Athene zeker niet toe, haar oude hegemonie in de Aegaeïsche zee weer te herstellen⁷⁾.

⁶ Martin, art. cit. (Mus. Helv. 1944), 17.

⁷ Andocides, de Pace. Vgl. de inleiding in de Budé-editie, verzorgd door G. Dalmeyda, 82 vlg. Een uitstekende behandeling van de rede in zijn

Om de bedoeling van Andocides' pleidooi voor een algemene vrede goed te peilen moeten we ons afvragen in welke context en met welk doel het is uitgesproken. In de eerste hoofdstukken van de rede komt de „algemene vrede” nog niet voor. Voorlopig doet de spreker zijn best uit de geschiedenis te bewijzen, dat een vrede altijd voordelig voor Athene is geweest en zeker een vrede met Sparta. Een dergelijke vrede heeft ook nimmer de omverwerping van de democratie betekend (zoals de toehoorders blijkbaar menen); immers, de „vrede” van 404 was een opgelegd verdrag, geen vrede, zoals de spreker sofistich uiteenzet. In hoofdstuk 12 komt naar voren, dat de vrede gesloten zal worden op basis van de autonomie van de steden. Dit is op zichzelf niets nieuws; Sparta en andere Griekse staten waarborgen ook gedurende de vijfde eeuw bij verdragen aan de deelhebbers steeds de autonomie, zoals o.m. talrijke plaatsen bij Thucydides bewijzen.⁸) Wat is echter het nieuwe? Alleen dit, dat de autonomie nu alle steden geldt, niet alleen Athene of bepaalde bondgenoten, maar allen; daaronder valt automatisch ook Athene. Scheiding tussen belligerenten en niet-belligerenten wordt daarbij niet gemaakt, al is het beoogde doel natuurlijk de coalitie tegen Sparta te breken. Waar de autonomie eenmaal intreedt ontstaat vanzelf de vrede als toestand; daadwerkelijke oorlogvoering is niet meer mogelijk, daar er geen grote bondgenootschappen meer kunnen ontstaan. Een *speciaal* verdrag met Athene is eigenlijk niet meer nodig. Athene is slechts één van de steden, die van Sparta de autonomie ontvangen.

We kunnen vaststellen: 1. de vrede, als algemene vrede-toestand, is een *gevolg* van de door Sparta aangeboden autonomie aan alle steden; 2. deze algemene vrede draagt een panhelleens aureool, maar berust in feite op het naast elkaar staan van soevereine eenheden, zonder dat iets is geregeld met betrekking tot hun onderlinge politieke contacten; 3. het „universele” karakter van deze vrede heeft als keerzijde de volstreekte gelijkschakeling van alle politieke eenheden, een onwerkelijke negatie van het bestaande krachtencomplex; 4. een beroep doende op panhelleense gevoelens kan de schenker van de algemene vrede, degene, die zich niet bij de versplintering wil neerleggen, politiek en moreel volkomen isoleren.

Ongetwijfeld heeft het betoog van Andocides weerklink gevonden bij een deel van de Atheense bevolking en wel vooral bij de wel-

historische context bij P. Cloché, *Les conflits politiques et sociaux à Athènes pendant la guerre corinthienne*, REA XXI, 1919, 157-192. Vgl. ook M. Pavan, *La grecità politica da Tucidide ad Aristotele*, Roma, 1958, 81 vlg.

⁸ Vgl. b. v. Thuc. I, 139; IV, 118; V, 18, 2; I.G.² 4, 68 etc.; U. Wilcken, *Über Entstehung und Zweck des Königsfriedens* (Abh. der Preuss. Akad. der Wiss. 1941, Phil. Hist. Klasse), 6; A. Fuks, *The ancestral constitution*, London 1953, 60. Ook Ed. Meyer, *Gesch. d. Altert.* V, 250.

gestelde burgers van conservatieve stempel, die de radicalisering van de democratie, als gevolg van de oorlog, met lede ogen aanzagen. Weliswaar tracht de spreker de indruk te wekken, dat hij zich van de meest extreme voorstanders van het verdrag distantiëert (zo verklaart hij uitdrukkelijk het niet eens te zijn met degenen, die de Atheners niet eens meer bedenktijd willen toestaan (33)), maar zijn betoog moet toch een verdachte indruk hebben gemaakt. Het speculeren op het Atheense belang bij een vrije zee (een herinnering aan de panhelleense initiatieven van Pericles? (vgl. Plut. Pericl. 17⁹)) kan weinig vertrouwen hebben gewekt op een tijdstip, dat de tweede Themistocles Conon bezig was in de Aegaeische zee de situatie die na 404 was ontstaan weer geheel ongedaan te maken. De algemene vrede volgens dit recept zou een middel worden Athene politiek en economisch te ruïneren. Vooral dit laatste is van grote betekenis. Talrijke verarmde Atheners zagen met de triomfen van Conon hun droom, een stukje grond in de Thracische Chersonnesus, al weer haast in vervulling gaan. Meer dan ooit was men ervan overtuigd, dat voor Athene de hege- monie in die gebieden een eerste levensnoodzaak was. Andocides blijkt deze argumenten wel te kennen, maar hij betoogt, dat noch de koning noch de andere bondgenoten dit ooit aan Athene zullen toestaan (36). Men kan de volksvergadering geen ongelijk geven, dat zij niet onder de indruk was van de voorgespiegelde algemene vrede. Men heeft in Andocides' pleidooi niets anders kunnen beluisteren dan een geraffineerde poging, onder het mom van een algemene vrede de feitelijke suprematie van Sparta weer te herstellen. Trouwens, men wist wat de Spartaanse beloften inzake „vrijheid en autonomie” waard waren.¹⁰)

De vrede werd verworpen en door toedoen van de jonge demo- kratische redenaar en staatsman Callistratus van Aphidna werden de ambassadeurs in staat van beschuldiging gesteld. Volgens Demosthenes zouden Andocides, Epicrates en de zijnen ter dood zijn veroordeeld, volgens Philochorus¹¹) tot ballingschap: vermoedelijk betekent dit, dat de gezanten zich door vrijwillige

⁹ Plut. Pericles 17; Hampl. o.c., 7 beschouwt het programma van Pericles' Panhelleens congres als een voorstadium van de algemene ver- dragen uit de vierde eeuw.

¹⁰ Het Thebaanse gezantschap, dat in 396 in Athene komt pleiten voor een bondgenootschap tegen Sparta, doet een beroep op Athene als „bescherm- ster der Griekse vrijheid” (Xen. Hell. III, 5, 8 vlg. (speciaal 14)). Ook in 369 wordt dit argument wederom gebruikt, wanneer de Peloponnesische staten Athene trachten over te halen zich tegen de Thebanen te keren (Xen. Hell. VII, 5, 45). Bij de redenaars is het een gemeenplaats geworden.

¹¹ Philochorus frg. 149 bij Didymus, de Demosth. Comm. phil. X, col. 7, 19 (F. Gr. Hist. III b, 515 vlg.): *Φ. ἀφηγείται αὐτοῖς ὀνόμασι προθεῖς ἄρχοντα Φιλοκλέα Ἀναφλύστιον. καὶ τὴν εἰρήνην τὴν ἐπ' Ἀνταλκίδου κατέπεμψεν ὁ βασιλεὺς ἦν Ἀθηναῖοι οὐκ ἐδέξαντο, διότι ἐνέγραπτο ἐν αὐτῇ τοὺς τὴν Ἀσίαν*

ballingschap aan de voltrekking van het vonnis hebben onttrokken. Het is echter merkwaardig, dat volgens Philochorus de Atheners de voorstellen hebben afgewezen omdat daarin de uitlevering van de Ionische Grieken aan de Perzen zou zijn vastgelegd. Gewoonlijk wordt deze mededeling als betrouwbaar beschouwd. Dat Sparta inderdaad bereid was de Ionische Grieken prijs te geven in ruil voor een vrede met Perzië blijkt al uit Xenophon's verslag van de onderhandelingen, welke in 393 in Sardes werden gevoerd tussen Antalcidas en Tiribazus, dus waarschijnlijk enkele maanden vóór het Spartaanse vredesaanbod aan Athene, waarover de rede van Andocides handelt. Ook toen beloofde Sparta aan Perzië de autonomie van alle Griekse steden te zullen bewerken, en zodoende een coalitie tegen Perzië voor goed onmogelijk te maken. Deze onderhandelingen mislukten, omdat Athene en zijn bondgenoten er lucht van kregen en zich verzetten tegen de autonomie-bepaling, die hen van waardevolle gebieden en machtspretenties beroofde.¹²⁾ We lezen bij Xenophon evenwel nergens, dat men toen protesteerde tegen de koehandel met de Klein-Aziatische Grieken. Het vredesaanbod van Sparta aan Athene komt aan de wensen van deze stad in zoverre tegemoet, dat Athene nu Lemnos, Imbros en Skyros mag behouden. Het protest richt zich nu wèl tegen de verkoop van de Ioniërs aan Perzië. Deze bepaling stond dus ook in de verdragstekst opgenomen. Twee dingen blijven echter onverklaard: 1. waarom spreekt Andocides nergens over dit punt?¹³⁾ 2. Waarom blazen de Atheners nu zo sterk op de antiperzische trompet?

Men neemt gewoonlijk aan, dat Andocides op dit voor het nationale eergevoel zo pijnlijke punt geen nadruk heeft willen leggen. Indien echter bij de besprekingen in Sardes niemand over deze clausule gevallen is, is het ook niet erg waarschijnlijk, dat Andocides op dit punt de Atheense gevoeligheden zo zou hebben moeten ontzien. Kan het zijn, dat Philochorus ongelijk heeft met zijn

οἰκοῦντας Ἑλλήνας ἐν βασιλέως οἴκῳ εἶναι συννημενοῦς. Ἀλλὰ καὶ τοὺς πρέσβεις τοὺς ἐν Λακεδαιμονίᾳ συγγωρήσαντας ἐφηνάδευσαν Καλλιστράτου γράψαντος καὶ οὐκ ὑπομείναντας τὴν κρίσιν etc.

¹²⁾ Xen. Hell. IV, 8, 12. Het verdient de voorkeur aan te nemen, dat het congres van Sardes aan dat van Sparta (waar Andocides aanwezig was) voorafging. Ik volg hierbij Martin, Sur une nouvelle interprétation de la Paix du Roi, Mus. Helv. 3, 1949, 127-133, die de opvattingen van Wilcken (art. cit. noot 8) bekritiseert. De andere volgorde, reeds door W. Judeich verdedigd, Philologus 81, 1926, 141 vlg., wordt o.m. weer voorgestaan door Bengtson, Griech. Gesch. 2e Aufl., 260 en door Jacoby, F. Gr. Hist. IIIb, dl. II, comm. frg. 149, noot 5 (pag. 413).

¹³⁾ Andocides de Pace 15: *Φέρε, ἀλλὰ Χερρόνησον καὶ τὰς ἀποικίας καὶ τὰ ἐγκτήματα καὶ τὰ χρέα ἵνα ἀπολαβῶμεν; ἀλλ' οὔτε βασιλεύς οὔτε οἱ σύμμαχοι συγγωροῦσιν ἡμῖν, μεθ' ὧν αὐτὰ δεῖ πολεμοῦντας κτήσασθαι.* Natuurlijk is bij de beraadslagingen de clausule omtrent de prijs-gave van de Ionische Grieken ter sprake gekomen, ook al blijkt daarover niets in de rede van Andocides.

mededeling? Zijn weergave van de aard van de vrede is niet erg exact: dat de koning deze vrede door bemiddeling van Antalcidas „toezond” is niet van toepassing in 393. Belangrijker is, dat het op dit ogenblik niet in het belang van de Atheners kan zijn geweest een onvriendelijk gebaar te doen jegens de Perzische koning, aan wiens zijde zij met succes tegen Sparta streden. Zelfs nog in 389, tijdens de expeditie van Thrasybulus, was de gunstige positie van de Atheners, volgens Xenophon, goeddeels te danken aan het feit, dat de koning op hun hand was.¹⁴) In deze omstandigheden is het moeilijk in te zien, hoe Athene zich zo uitdrukkelijk tegen deze clausule heeft kunnen verzetten.

Toch meen ik, dat Philochorus' bericht niet kan worden verwaarloosd. De kwestie van de Ionische Grieken zal zeker aan de orde zijn geweest, zo niet in de uiteindelijke motivering van de veroordeling van de gezanten, dan toch wel in de redevoeringen, die naar aanleiding van dit vredesaanbod in de volksvergadering zijn gehouden. Het lijkt mij niet ondenkbaar, dat Athene, om een mogelijke morele nederlaag in Griekenland te voorkomen bij de niet-aanvaarding van Andocides' vredesvoorstellen, gepareerd heeft met dat, wat historisch verbonden was voor Atheens besef aan een Griekse vrede en een vrede met Sparta, nl. de strijd tegen Perzië voor de Griekse vrijheid. Terwijl het Spartaanse concept van algemene vrede slechts de autonomie van de steden en de immobilisering van grotere politieke eenheden beoogde, richtte Athene zich op een dynamische en expansieve bevrijding van alle Grieken, uiteraard onder Atheense leiding. Het is de oude tegenstelling tussen een ingesloten Hellas van autonome tweede-rangsstaatjes onder Spartaans toezicht en een onder een militaire hegemonie van Athene verenigd Griekenland, expansief en steunend op de vloot. Is dit nu geen affront jegens de Perzische bondgenoot? Dat is m.i. nauwelijks het geval. Het gaat hier meer om de confrontatie van twee opvattingen van de Griekse eenheid voor binnenlands gebruik, dan om een welbewuste poging de Grieken op te warmen voor bevrijding van de Ionische Grieken van onder het Perzische juk. De politieke redevoeringen van deze jaren aan Atheense kant verbinden steeds de strijd tegen Perzië met de Griekse eenheid onder Atheense leiding. Men behoeft daarbij niet te denken aan een aanwijzing voor praktische politiek; het gaat om een nationaal „denkdressaat”, waaraan niet te veel consequenties moeten worden verbonden. Ook Sparta zelf maakt in de tijd na 386, ofschoon het op goede voet verkeert met de Perzen, gebruik van het anti-perzische sentiment met propagandistische bijbedoelingen. Zo

¹⁴ Xen. Hell. IV, 8, 27: *Ἐχόντων δὲ τούτων τε καλῶς καὶ τῶν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεων διὰ τὸ βασιλέα φίλον τοῖς Ἀθηναίοις εἶναι, etc.*

wordt in 382 de Thebaanse nationalist Ismenias in Sparta terechtgesteld wegens hoogverraad aan Perzië tijdens de Corinthische oorlog. Daarmee doet Sparta zich voor als verdediger van de nationaal-griekse zaak.¹⁵⁾

Het is duidelijk, dat deze tegenstelling tussen de visies op de Griekse vrede en eenheid onoverbrugbaar was. Het probleem van de hegemonie, door Sparta op onwaarachtige wijze ontweken, wordt door Athene als enig antwoord op de „algemene vrede” naar voren gebracht, onder het mom van de verdediging van de Griekse zaak in Perzië. Voorlopig zal de Spartaanse visie het pleit winnen. De oorzaak daarvan is het belang van de Perzische koning bij een verdeeld en politiek ontmanteld Griekenland. De vrede van Antalcidas is de volgende fase.

III

De Koningsvrede van 386 wordt gewoonlijk als de eerste algemene vrede beschouwd. Het program van Andocides wordt hier verwezenlijkt: autonomie voor alle Griekse staten en eilanden, en behoud van Lemnos, Skyros en Imbros voor Athene.¹⁶⁾

Het is reeds velen opgevallen, dat de tijdgenoot Xenophon, die de totstandkoming van deze vrede uitvoerig beschrijft, in tegenstelling tot Diodorus, geenszins de indruk wekt, dat hier van een algemene vrede sprake is. Hij beschouwt het verdrag veeleer als een overeenkomst tussen Athene en Sparta met hun respectievelijke bondgenoten, d.w.z. als een afsluiting van de Corinthische oorlog, en een politiek succes voor Sparta. Diodorus duidt deze vrede op dezelfde wijze aan als de „vernieuwingen” daarvan in 375, 371, 362 en schijnt daarmee aan te geven, dat de Koningsvrede de eerste was van de *κοινὰ εἰρήνηαι* van de vierde eeuw. Ogenschijnlijk heeft hij daarmee het gelijk aan zijn kant: immers, in elk geval heeft men in 375, 371 (zowel bij het verdrag in Sparta als in Athene, in het najaar van dat jaar) op de koningsvrede teruggeslagen; zoals blijken zal bleef de vrede van 386 in velerlei opzicht norm voor de Griekse verdragen in de daaropvolgende halve eeuw en later.

Het is dan ook geen wonder, dat geleerden als Momigliano en Martin Xenophon hard vallen over zijn achteloosheid, gebrek aan politiek inzicht en oppervlakkigheid. Maar dan blijft het probleem

¹⁵ Perzië als de aartsvijand, vgl. b.v. Lysias, Epitaphios 33 vlg.; Plato, Menexenus 245b. vlg. Het proces tegen Ismenias Xen. Hell. V, 2, 35. Vgl. de afvaart van Agesilaus als panhelleense demonstratie in 397 (Xen. Hell. III, 4, 21-25; Agesil. I, 28). Misschien mag men in de Atheense verontwaardiging over de prijsopgave van de Ionische Grieken in 392 iets van een propagandistische tegenactie tegen Agesilaus' optreden beluisteren.

¹⁶ De testimonia voor de vrede van Antalcidas bij v. Scala 121 (pag. 110 vlg.). De belangrijkste teksten: Xen. Hell. V, 1, 31; Diod. XIV, 110, 3.

bestaan, hoe een tijdgenoot zó van alle inzicht verstoken kon zijn, dat een gebeuren, dat hij goed kent en in bijzonderheden beschrijft, in zijn strekking hem volkomen ontgaat. Het feit doet zich blijkbaar voor, dat Xenophon de indruk kon krijgen, dat het in 386 in feite alleen maar ging om een fase in de machtsstrijd tussen Athene en Sparta.¹⁷⁾ Dit feit moet worden verklaard. Men komt dan vanzelf tot de vraag, of deze vrede werkelijk voor de tijdgenoot een zo opvallend nieuw karakter had als de moderne historici vaak menen. Naar mijn mening is er voor het standpunt van Xenophon veel te zeggen en is de kritiek van bovengenoemde geleerden op deze auteur grotendeels onjuist.

Wij moeten daartoe nader ingaan op de tekst van het Perzische decreet, zoals Xenophon dat geeft.¹⁸⁾ Het is vooral de laatste zin, die de aandacht verdient: „Wie van beiden deze vrede niet aanvaardden, die zal ik bestrijden tezamen met hen die daarmee instemmen, te land, ter zee, met schepen en geld.”

1. Men heeft aanstoot genomen aan het merkwaardig abrupte optreden van „deze vrede”, terwijl in het voorafgaande noch van een vrede noch van enig verdrag sprake is, maar alleen van condities, welke de koning rechtvaardig acht als uitgangspunt voor de verhoudingen in Griekenland en tussen de Griekse staten onderling. Von Scala en Wilcken¹⁹⁾ hebben getracht deze moeilijkheid weg te nemen, door aan te nemen, dat het decreet slechts een uittreksel was uit het totale vredesverdrag. Martin meent daarentegen, dat de woorden *ταύτην τήν ειρήνην* betrekking hebben op het vredesverdrag, dat door Antalcidas en de koning in Susa was opgesteld.²⁰⁾ Het decreet zoals Xenophon dat geeft, moet z.i. dan ook niet als de eigenlijke verdragsoorkonde worden beschouwd, maar als een koninklijk bevel aan de Grieken zich aan de oorkonde van de algemene vrede te houden, welke in Susa was opgesteld en in Sparta door de Griekse staten zou moeten worden bezworen. Wat Xenophon geeft, is dan ook niet meer dan een samenvatting van die artikelen uit het verdrag, die speciaal de koning en de Grieken in Klein-Azië aangaan.²¹⁾

¹⁷ Xen. Hell. V, 1, 35: *Λακεδαιμονίοις μὲν δὴ καὶ Ἀθηναίοις καὶ τοῖς συμμαχοῖς οὕτω μετὰ τον ὕστερον πόλεμον τῆς καθαιρεσέως τῶν Ἀθήνησι τειχῶν αὐτῆ πρώτη Σ'ι εἰρήνην ἐγενετο.*

¹⁸ Xen. Hell. V, 1, 31: *Ἀρταξέρξης βασιλεὺς νομίζει δίκαιον τὰς μὲν ἐν τῇ Ἀσίᾳ πόλεις ἑαυτοῦ εἶναι καὶ τῶν νήσων Κλαζομενάς καὶ Κύπρον, τὰς δὲ ἄλλας Ἑλληνίδας πόλεις καὶ μικρὰς καὶ μεγάλας αὐτονόμους ἀφεῖναι πλὴν Λήμνον καὶ Ἰμβρον καὶ Σκύρου. ταύτας δὲ ὥσπερ τὸ ἀρχαῖον εἶναι Ἀθηναίων. ὁπότεροι δὲ ταύτην τήν εἰρήνην μὴ δέχονται, τοῦτοις ἐγὼ πολεμήσω μετὰ τῶν ταῦτὰ βουλομένων καὶ πεζῇ καὶ κατὰ θάλατταν καὶ ναυσὶ καὶ χρήμασιν.*

¹⁹ V. Scala, pag. 114; Wilcken, o.c. noot 8, 15.

²⁰ Martin, Mus. Helv. 1944, 21, vlg.

²¹ Vgl. ook A. Heuss, *Antigonos Monophthalmos und die griechischen Städte*, Hermes 73, 1938, 133–194. Ook in dit artikel wordt een m.i. on-

De opvatting van Martin is waarschijnlijker dan die van v. Scala en Wilcken. Het verdient geen aanbeveling uit te gaan van een leemte in de tekst van Xenophon, terwijl het op zichzelf heel goed mogelijk is, dat Xenophon de woordelijke tekst van het verdrag niet heeft vermeld, maar zich slechts heeft bepaald tot het koninklijk decreet. Toch meen ik, dat ook deze theorie niet bevredigend is. Immers, er zijn twee mogelijkheden: a. Er is in Susa een volledige tekst voor een algemene vrede in Griekenland opgesteld, die in Sparta achteraf letterlijk in deze vorm aan de Grieken is voorgelegd. Indien dit het geval is, dan is het bij Xenophon vermelde koninklijk decreet goeddeels overbodig, daar hierin alles wordt herhaald, wat in de oorkonde opgenomen moet zijn geweest; wanneer de woorden *ταύτην τήν εἰρήνην* op deze laatste betrekking hebben, moet zelfs worden voorondersteld, dat de Grieken van deze verdragsoorkonde reeds kennis hadden genomen (anders hangen de woorden in de lucht); men vraagt zich dan echter af, waarom de koning het nodig achtte de inhoud van het verdrag nog eens te herhalen. b. het decreet van de koning is de basis voor een nog nader te formuleren vredesverdrag zelf. Maar dan is het niet nodig het bestaan van een officiële tekst *naast* (d.i. gelijktijdig met) het koninklijk decreet aan te nemen. Er zijn m.i. redenen om aan te nemen, dat de tweede mogelijkheid, dus de prioriteit van het koninklijk decreet als basis voor een Grieks vredesverdrag, het meest met de feiten in overeenstemming is. In de eerste plaats: het decreet behelst in kort bestek de regeling van de verhoudingen in Griekenland. Zou het zich alleen beperken tot de bepalingen omtrent de positie van de Griekse steden in Ionië en de afgrenzing ten opzichte van het Perzisch territorium, dan zou men het bestaan van een verdragsoorkonde over de regeling van de vrede in Hellas toch minstens náást dit decreet moeten aannemen. Maar de autonomie-clausule en de bepalingen omtrent Lemnos, Imbros en Scyros wijzen er op, dat in het decreet de *totale* regeling is bekendgemaakt. In de tweede plaats: Het is niet zonder reden, dat Agesilaus, zodra de Thebanen weigeren de autonomie van de Boeotische steden te erkennen, zijn actie tegen deze stad rechtvaardigt met een beroep op de *letter* van het koninklijk schrijven, dat door hem dus als de enige geldige formulering voor de regeling in Griekenland wordt beschouwd: „de grote en kleine steden moeten autonoom worden”.²²) Verder laat ook Diodorus, die de tekst van het decreet enigszins vrij weergeeft, nergens blijken, dat daarachter een vooronderstelde officiële verdragstekst zou hebben bestaan, ten opzichte waarvan

gerechtvaardigde scheiding gemaakt tussen het koninklijk decreet, zoals dat bij Xenophon vermeld staat, en de gepostuleerde „vredesoorkonde” (163).

²² Xen. Hell. V, 1, 32.

het koninklijk schrijven slechts als een selectie moet worden beschouwd.²³⁾

Het is dus onwaarschijnlijk, dat de interne regeling van de Griekse zaken al in Susa definitief in een officiële verdragstekst zou zijn geformuleerd. Dit is natuurlijk wel geschied vóór of ter gelegenheid van de uiteindelijke ratificatie in Sparta.²⁴⁾ Het moet worden erkend, dat het koninklijk decreet nimmer als zodanig als officiële tekst in de Griekse steden kan zijn gepubliceerd. Maar dat neemt niet weg, dat met *ταύτην τήν εἰρήνην* niet anders kan zijn bedoeld, dan de regeling zoals deze in het decreet zelf stond aangegeven. Dit impliceert, dat in eerste aanleg van een algemene Griekse vrede geen sprake is, maar alleen van een van boven af- en van buiten af opgelegde immobilisering en „verdeel- en heers” politiek, op basis van de autonomie. Wanneer de Grieken dit *later* als het model van de algemene vrede zijn gaan beschouwen, is dit feitelijk het gevolg van een bijzondere ontwikkeling.

2. In het koninklijk decreet is sprake van twee partijen. Wie zijn daarmee bedoeld? Volgens Wilcken betreft dit de Grieken van Klein-Azië en de Grieken van Europa. Martin meent, dat de Aziatische steden nooit kunnen zijn uitgenodigd een verdrag te tekenen, dat hun slavernij zou bezegelen. Volgens hem heeft het pronomen *όπότεροι* betrekking op de steden van het Griekse continent enerzijds, de eilanden anderzijds.²⁵⁾ Op de eerste groep wordt de autonomie zonder uitzondering toegepast; in de tweede groep wordt een onderscheiding gemaakt tussen de eilanden, die aan de koning enerzijds, aan Athene anderzijds worden toegewezen. Deze onderscheiding is z.i. dezelfde als die is toegepast in het z.g. decreet van Aristoteles, de beroemde „stichtingsoorkonde” van de tweede Attische bond (I.G. II², 43, 15 = Ditt. Syll. 147).²⁶⁾ Maar deze interpretatie wordt door de tekst van Xenophon geenszins gerechtvaardigd. In het koninklijk decreet is slechts sprake van een onder-

²³ Diod. XIV, 110, 3.

²⁴ Daarbij is uiteraard ook de uitlevering van de Ionische Grieken aan de koning vastgelegd en onder ede bevestigd (vgl. Isocr. Philippus, 100; Panathen. 106).

²⁵ Martin, art. cit. (Mus. Helv. 1944), 22, noot 14.

²⁶ Regel 15-18: *[ἐψηφί]σθαι τῶ δήμῳ, ἐάν τις βούληται τῶν Ἑλλήνων ἢ τῶν βαρβάρων τῶν ἐν [ἡπειρῶ ἐν]οικούντων ἢ τῶν νησιωτῶν, ὄσοι μὴ βασιλέως εἰσὶν κτλ.* Het is m.i. evident, dat de nauwkeurige omschrijving in deze passage van degenen, die tot het bondgenootschap mogen toetreden, voornamelijk ten doel had om tegenover de koning de grenzen van de nieuwe alliantie duidelijk vast te stellen en daarmee te voorkomen, dat de Perzische argwaan werd gewekt. Athene had er alle belang bij openlijk bekend te maken, dat het de bepalingen van de koningsvrede zo getrouw mogelijk wilde nakomen. Uiteraard betreft de restrictie *όσοι μὴ κτλ.* alleen de eilanden; dat deze apart worden vermeld, houdt slechts in, dat juist hier alle mogelijkheid tot misverstand moest worden weggenomen.

scheid tussen tweeërlei steden en eilanden: nl. die, welke bij Azië gelegen zijn en dus geheel binnen de macht van de Perzen vallen en die, voor wie dit laatste niet geldt: daartoe behoren 1. alle Griekse steden en eilanden, die autonoom worden, 2. Lemnos, Imbros en Skyros, die aan Athene toevallen. Een onbevangen interpretatie van de tekst leidt er toe, dat men het pronomem *ὁπότεροι* met de voorafgaande onderscheiding in verband brengen zal.

Het ziet er dan ook naar uit, dat met *ὁπότεροι* inderdaad, zoals Wilcken meende, de Aziatische en Griekse steden zijn bedoeld. En de bezwaren van Martin daartegen? Indien in het koninklijk decreet inderdaad sprake was van een globale selectie uit een reeds geformuleerd algemeen Grieks verdrag en de Aziatische steden derhalve gedwongen zouden zijn een algemene Griekse overeenkomst te tekenen, waar ze zelf buiten stonden, zou Martin volkomen gelijk hebben. Maar het gaat hier voorlopig alleen om de voorwaarden, waaronder *de koning* de vrede met de Grieken en tussen de Grieken tot stand wenst te zien komen. De koning, wien er veel aan gelegen was, rust te hebben aan zijn westgrens, en die, zoals Theopompus²⁷⁾ aangeeft, de handen vrij wilde hebben voor een doeltreffende bestrijding van Euagoras op Cyprus, had genoeg reden om de groep steden en eilanden die binnen zijn eigen territoriaal gebied vielen, afzonderlijk met de voortzetting van de oorlog te bedreigen, indien ze zich niet bij deze voorwaarden zouden neerleggen. De algemene vrede in Griekenland stond hier geheel buiten, behoudens als territoriale ordening aan de Perzische westgrens. We moeten hier het gezichtspunt van de koning scherp onderscheiden van het accent, dat Sparta eventueel aan de eigenlijke Griekse regeling gegeven heeft. Wanneer Sparta van algemene vrede heeft gesproken, in de zin van de rede van Andocides, betreft dit slechts de regeling, die op het Spartaanse vredescongres tot stand kwam; daar stonden de Ionische Grieken evengoed principieel buiten als in 392. Maar voor de koning was een duidelijke uitspraak omtrent de ordening van zaken in Hellas nu eenmaal niet los te denken van een uitdrukkelijke verklaring omtrent zijn soevereine rechten in Ionië.

²⁷⁾ Theopompus, F. Gr. Hist. IIb, 103: *καὶ περὶ τῆς εἰρήνης, ἣν αὐτὸς τοῖς Ἕλλησιν ἐβράβευσεν ὅπως δὲ (v.l. τὲ) πρὸς Εὐαγόραν ἐπικρατέστερον ἐπολέμει...* Strikt grammaticaal beschouwd, is het niet noodzakelijk, dat de met *ὅπως* beginnende zin in het excerpt van Athenaeus direct verbonden is met het vorige. In de weergave bij v. Scala is door de komma een dergelijke verbinding in de hand gewerkt; bovendien leest hij *ὅπως δὲ* (Jacoby *ὅπως τὲ*). Maar Diod. XIV, 110, 5 schijnt een dergelijk nauw verband toch wel waarschijnlijk te maken: *Καὶ ὁ μὲν βασιλεὺς διαλυθεὶς τῆς πρὸς τοῦς Ἕλληνας διαφορᾶς, παρεσκευάζετο τὰς δυνάμεις εἰς τὸν Κυπριακὸν πόλεμον.* Vgl. ook Iustinus, Hist. Phil. VI, 6, 7.

HAMPL heeft er op gewezen²⁸⁾, dat sancties ontbreken jegens hen, die de vrede niet naleven; er wordt slechts met voortzetting van de oorlog gedreigd, voor het geval men de bepalingen van het decreet niet accepteert. Dit is geen merkwaardige uitzondering op het patroon van de algemene vrede, zoals Hampl meent,²⁹⁾ maar veeleer een teken, dat van een echte algemene vrede, d.w.z. een door onderlinge verantwoordelijkheid en garanties geregelde toestand van naast elkaar levende, principieel gelijkwaardige autonome staten, geen sprake kon zijn. Immers, wanneer zij worden bedreigd, die de bepalingen niet accepteren (en dus willen doorvechten, zoals in 392) betekent dit, dat deze vrede in eerste instantie als een onder druk tot stand gekomen beëindiging van een bestaande oorlog, nl. de Corinthische, moet worden beschouwd. Dat de koninklijke oproep tot alle Grieken is gericht, dus óók tot de niet-belligerenten, en dat in Sparta waarschijnlijk alle Griekse staten vertegenwoordigd zijn geweest, is, gezien het „lege” karakter van deze vrede als onderlinge regeling van de zaken in Griekenland, niet van veel belang. Het ontbreken van een clause omtrent de bestrijding van hen, die de vrede bedreigen, impliceert, dat zelfs de elementaire eenheid, die nodig is om tot gemeenschappelijke daden te komen, door Sparta niet werd nagestreefd. Alleen Sparta mocht tegen weerspannigen optreden. Elke andere garantie- of sanctieregeling vooronderstelt meer aan gelijkwaardigheid van de deelnemende staten de facto dan Sparta wilde toestaan.

Er is welbeschouwd geen reden om Xenophon bijzondere kortzichtigheid te verwijten omdat hij het panhelleense karakter van de vrede niet zou hebben opgemerkt. Wie Xenophon verwijt te weinig aandacht te hebben gegeven aan het feit, dat voor het eerst allen in deze vrede deelnemen, heeft wel naar de letter gelijk, maar vergeet te gauw, dat dit universele element, voor zover het algemene militaire ontmanteling mee bracht voor de weinige staten, die niet aan de oorlog hadden deelgenomen, van weinig betekenis was, daar immers vrijwel alle Grieken, mede door de partij-groeperingen in de steden, bij de strijd betrokken waren geweest. Het „algemene” karakter was dus voor de tijdgenoot weinig in het oog lopend; ook de autonomie was als uitgangspunt niets nieuws. Wat werkelijk nieuw was, was juist de invloed van de Perzische koning op de gang van zaken, en de ommekeer in de machtsverhoudingen ten gunste van Sparta, die hiervan het gevolg was. Daarvan heeft Xenophon ons niets onthouden.

De jaren na 386 laten zien, dat de polarisering van de Griekse

²⁸⁾ Hampl, o.c. 11.

²⁹⁾ Ook Momigliano beschouwt de sancties als noodzakelijk kenmerk van de algemene vrede (Riv. di Fil. 1934, 484).

politieke verhoudingen door de vrede van Antalcidas eerder was versterkt dan opgeheven. Om zijn pretentie als handhaver van de vrede in Griekenland na te komen, was Sparta genoodzaakt zware druk uit te oefenen op de interne autonomie van zijn „bondgenoten”, om in elk geval daar aan de aan Sparta toegewijde groep de gewenste machtspositie te verzekeren. De actie van Phoibidas tegen Ismenias en de zijnen in Thebe, de terechtstelling van de laatste, de bezetting van de Kadmeia zijn het meest symptomatisch voor de nieuwe *ἀρχή* van Sparta, waar de autonomie met voeten wordt getreden³⁰). Vooral Agesilaus schijnt alle morele bezwaren opzij te hebben gezet.³¹)

Zoekt Sparta door middel van ingrijpen in de politieke verhoudingen binnen de Griekse steden en door het uitschakelen van potentiële politieke machtsformaties (de Chalcidische bond) zijn overwicht in Griekenland te behouden en te versterken, ook Athene tracht door een politiek van vriendschapsverdragen met afzonderlijke staten zijn invloed in Griekenland te vergroten, daarbij angstvallig zich houdend aan de letter van het vredesverdrag van 386. Nieuwe regionale machtseenheden als de Chalcidische bond, maar ook betrekkelijk bedreigde gebieden als Chios en Byzantium zoeken contact met Athene, dat zich gaarne verbindt met die staten, welke niet in de onmiddellijke machtssfeer van Sparta liggen of in engere zin tot de Peloponnesische bond behoren³²); een verzoek om hulp, dat het bedreigde Mantinea in 385 tot Athene richt, wordt met een beroep op de „gemeenschappelijke verdragen” afgewezen.³³)

Naarmate Sparta driester optreedt, nemen ook deze scrupules af; de bezetting van de Kadmeia, maar vooral de brutale raid van Sphodrias leiden er toe, dat Athene openlijk kleur gaat bekennen. Belangrijker dan de steun aan Thebe is de diplomatieke actie, die de verdragen en vriendschapsverhoudingen met verschillende steden en eilanden consolideert tot de tweede Attische Bond. Nu eerst krijgt de gedachte vorm, dat de algemene vrijheid en autonomie, en de daaruit voortvloeiende vrede, alleen kunnen worden gerealiseerd bij een intensieve onderlinge samenwerking en dat het

³⁰ Onderwerping van Mantinea: Xen. Hell. V, 2, 1-8; van Phlius: 8-11; optreden tegen de Chalcidische bond: 12 en 18-19; tegen Thebe: 25-36. Vgl. Diod. XV, 20, 1-3; Plut. Pelop. 6; Ages. 24.

³¹ Vgl. het „Recht ist was dem Volke nützt”: Xen. Hell. V, 2, 32. Over Agesilaus' politiek geeft R. E. Smith, The opposition to Agesilaus' foreign policy, Historia 3, 1954, 274-288, waardevolle informatie.

³² Verbond met Chios: Ditt. Syll. 59; v. Scala 122 (pag. 115); Isocr. Plataicus 38; Paneg. 139.

³³ Diod. XV, 5, 5: *οἱ δὲ Μαντινεῖς εἰς τὰς Ἀθήνας πρέσβεις ἀποστείλαντες ἤξιον ἑαυτοῖς βοηθήσαι. Οὐ προαιρουμένων δὲ τῶν Ἀθηναίων παραβαίνειν τὰς κοινὰς συνθήκας . . .*

antwoord op de gehate *ἀρχή* alleen kan worden gevonden in de intensivering van de politieke relaties op basis van vrijwilligheid. Maar . . . deze is weer gericht *tégen* een *Grieks* machtscomplex: Sparta en zijn bondgenoten. Het is in ieder geval opvallend, dat Athene in 377, in het beroemde decreet van Aristoteles, ten onrechte vaak de „Stichtingsoorkonde” van de Attische bond genoemd, zo uitdrukkelijk opkomt voor het verdrag van 386; niet alleen voorzichtigheid, maar ook de impliciete bedoeling de taak van Sparta als garant van de vrede over te nemen, moet hiervan de oorzaak zijn.³⁴⁾

De oorlog leidt niet tot een beslissende overwinning, al wordt Sparta's machtspositie gebroken. In 375 zijn de strijdende partijen, op wie de oorlog ook economisch een steeds zwaardere druk legt, bereid om vrede te sluiten, op basis van een stabilisering van het nu bestaande machts-evenwicht.

IV

Zo komt wederom in Griekenland een vrede tot stand.³⁵⁾ Oorlogsmoeheid, aan Atheense kant speciaal een toenemend onbehagen omtrent de groeiende macht van Thebe, leidde er toe, dat men de arbitrage van de Perzische koning gaarne aanvaardde. Deze had, blijkens een mededeling van Diodorus, bij de vrede het grootste belang, aangezien hij voor de onderdrukking van opstandige bewegingen in zijn rijk, met name Egypte, behoefte had aan de bij een Griekse vrede op non-actief komende huurlingenlegers.³⁶⁾ Dat inderdaad wederom de Perzische koning de vrede wist te bewerkstelligen, wordt mede bevestigd door het fragment van Philochorus, dat over dit verdrag handelt; volgens deze bron zou door de Atheners de vrede met graagte zijn aanvaard; ter herdenking daaraan zou het altaar van de Vredesgodin zijn opgericht, welke cultus inderdaad van 374 dateert.³⁷⁾ Philochorus schrijft dat deze vrede geheel gelijkend was op de vrede van Antalcidas; dat houdt in

³⁴ Diod. XV, 28, 2; Isocr. Plataicus 44; het decreet van Aristoteles, v. Scala 145; Tod II, 123.

³⁵ Litteratuur omtrent deze vrede: Momigliano, Riv. di Fil. 1934, 482 vlg.; Athenaeum N.S. vol. XIV (1936), 3 vlg.; Hampl, o.c. 12 vlg.; Taeger o.c. 27; A. G. Roos, The peace of Sparta of 374, *Mnemosyne* IV, 2 (1949), 265–285; S. Lauffer, Hist. 8, 1959, 315–348. Testimonia: v. Scala 145 (pag. 141), waar het Philochorus-fragment nog niet in opgenomen is.

³⁶ Xen. Hell. VI, 2, 1; Diod. XV, 38, 4.

³⁷ Philochorus frg. 151 (Didym. de Dem. Comm. 7, 62; F. Gr. Hist. III, 328 frg. 151): *δυναίτο δ' ἂν καὶ ἑτεράς ἀπο βασιλείως εἰρήνης, ἣν ἀσμενῶς προσήκοντο οἱ Ἀθηναῖοι μνημονεύειν τὰ πρὸν ὃ Δημοσθένης, περὶ ἧς πάλιν ὁ Φιλόχορος διελέκται ὅτι παραπλήσιον αὐτὴν τῆ του . . . Ἀνταλκίδου προσήκοντο ἀπειρηκότες ταῖς ξενοτροφίαις καὶ ἐκ πάντων πολλοῦ τῷ πολέμῳ τετρανμένοι, ὅτε καὶ τὸν τῆς Εἰρήνης βωμὸν ἰδρῶσαντο.*

dat ook hier de „autonomie-bepaling” als basis heeft gegolden.³⁸⁾ Dit laatste vinden we terug in de passage van Diodorus, die aan deze vrede is gewijd; voor het overige is Diodorus juist voor dit verdrag een bron, die men slechts met grote voorzichtigheid kan gebruiken, omdat de desbetreffende hoofdstukken (38, 39) vrijwel letterlijk gelijk zijn aan hoofdstuk 50, waar sprake is van de vrede van 371. Men heeft hier vermoedelijk met een doublet te doen, waarbij de vrede van 374 is weergegeven naar het model van 371.

De beschrijving welke Xenophon aan deze vrede wijdt is buitengewoon kort, in tegenstelling tot zijn behandeling van de verdragen van 386 en 371. Er wordt slechts gewag gemaakt van de oorlogsmoeheid, het wantrouwen in de Thebanen, en van het feit, dat op Athens initiatief een vrede tot stand komt, die echter na zeer korte tijd weer wordt opgeheven. Opvallend is ook, dat Xenophon niets zegt over de inmenging van de Perzische koning, terwijl hij daarover in 386 juist zo breedvoerig spreekt. Bovendien: Xenophon schijnt weer alleen een verdrag tussen Athene en Sparta te willen suggereren; van de „algemene vrede”, die met name bij Diodorus te vinden is, hoort men niets.

Het is voor het begrip van deze vrede dus van groot belang de verschillende bronnen op hun mérites te toetsen en met name de onderlinge verhouding tussen Xenophon enerzijds, Diodorus, Philochorus anderzijds te bepalen, waarbij ook gebruik moet worden gemaakt van de gegevens uit de Plataicus van Isocrates. De voornaamste vraag is weer: in hoeverre is hier sprake van een „algemene vrede” resp. een vrede tussen Athene en Sparta, en hoe ligt de verhouding tussen de reële machtsverhoudingen in Griekenland en de beoogde algemene vrede?

Bezien we de tekst van Diodorus, dan schijnt er inderdaad van een „algemene vrede” sprake te zijn, en kan er niet gedacht worden aan een verdrag tussen twee belligerenten. Ook in de Plataicus van Isocrates hebben de „eden en verdragen” een algemeen bindend karakter, dat b.v. ook de Thebanen had moeten weerhouden van hun aanval op Plataeae. In feite blijkt hier ook, dat de suggestie van Diodorus, als zou Thebe ook reeds in 374 buitengesloten zijn geweest, zoals dat gebeurde in 371, niet houdbaar is, en dat Thebe wel degelijk zich met de verdragsbepalingen had verenigd. Philochorus' fragment wijst ook in de richting van een „algemeen verdrag”, omdat deze vrede zozeer geleek op die van 386.³⁹⁾

³⁸⁾ Vgl. ook Isocr. Plataicus 10: *ὁμοίως τὰς τε μικρὰς τῶν πόλεων καὶ τὰς μεγάλας αὐτονόμους κελεύουσιν εἶναι (αἱ συνθήκαι).*

³⁹⁾ Het ziet er naar uit, dat er toch enige strubbelingen aan de vrede zijn voorafgegaan, in verband met Thebe's optreden tegenover Oropos. Isocr. Plataicus 37: *ἐπεδείξαντο δ' ὑμῖν ὡς χρῆ τῇ φύσει χρῆσθαι τῇ τούτων ἐξ ὧν ἔπραξαν περὶ Ὠρωπὸν . . . ἐπειδὴ δ' ἑκασπόνδους αὐτοὺς ἀντι τούτων*

Het is nu des te meer opvallend, dat er met betrekking tot deze vrede blijkbaar nauwelijks een reëel onderscheid te maken was tussen een algemene vrede en een „gemeenschappelijk” verdrag van twee belligerenten (met bondgenoten). Dat blijkt uit enkele passages van Diodorus zelf. In de eerste plaats beschouwt hij de resultaten van de vrede van 375 voornamelijk uit het oogpunt van verdeling der machtstegenstellingen in Griekenland. „De Spartanen en de Atheners, die voortdurend met elkaar in strijd waren om de hegemonie in Griekenland, deden wederzijds concessies (eig. maakten plaats voor elkaar), waarbij de Atheners de heerschappij ter zee, de Spartanen die te land waardig werden gekeurd.” Geheel afgezien van de verdere betekenis van deze passage, is het terstond duidelijk, dat de schrijver hier op een machtsevenwicht doelt, een stabilisatie van een bepaalde fase in de strijd om de hegemonie. Hier is het gezichtspunt van Diodorus’ bron dus eveneens bepaald door de interpolitieke machtsstrijd. En in 45 lezen we: „Beide steden (Athene en Sparta) hielden de verdragsbepalingen slechts korte tijd in acht; daarna voerden ze opnieuw oorlog, terwijl ze hun eigen steden beschermden, zonder zich te bekommeren om de gesloten verdragen”.⁴⁰ Tegenover het particuliere belang van de „eigen steden”, staan hier de gesloten verdragen, die blijkens 38 een algemene vrede betreffen. Maar het verband van de zin laat zien, dat men aan dit algemene geen veelomvattende betekenis kan geven: het gaat slechts om een verdrag tussen beide belligerenten, dat dáárom van „gemeenschappelijk” tot „algemeen” was geworden, omdat álle bondgenoten aan beide kanten bij de vrede waren inbegrepen.⁴¹ In feite betekende ook voor Diodorus’ bron de panhelleense verzoening van 375 niets anders dan een verzoening tussen de beide polen Athene en Sparta, waarbij men — en daarop berust de overeenkomst met de Koningsvrede — teruggreep op de bepalingen omtrent het „zelfbeschikkingsrecht”, die nogmaals werden bevestigd.

We hebben hier dus het geval van een vrede, die enerzijds als

ἐψηφίσασθε ποιῆσαι, vgl. ook R. Sealey. Callistratus of Aphidna and his contemporaries, *Historia* 5, 1956, 191. De vergissing van Diodorus of zijn bron wordt hierdoor verklaarbaar.

⁴⁰ Diod. XV, 38, 4: *Λακεδαιμονίοι μὲν γὰρ καὶ Ἀθηναῖοι, διὰ πάντος περὶ τῆς ἡγεμονίας διαφιλοτιμούμενοι παρεχώρουν ἀλλήλοις, οἱ μὲν τῆς κατὰ γῆν, οἱ δὲ τῆς κατὰ θάλατταν ἀρχῆς ἄξιοι κρινόμενοι.*

XV, 45, 2: *Ἀμφότεραι γὰρ αἱ πόλεις χρόνον ὀλίγον διετήρησαν τὰς σπονδὰς, μετὰ δὲ ταῦτα συμπράττουσαι ταῖς οἰκείαις πόλεσιν ἐπολέμουν, οὐδὲν ἐτι φροντίζοντες τῆς κοινῆς συντεθείσης εἰρήνης.*

⁴¹ Roos, art. cit. 276 vlg. Vgl. ook 281: “If we press the words, we may conclude that in the term *οἱ Ἕλληνες* (Diod. XV, 38) the non-belligerents are comprised. Nevertheless we must not forget that the number of these were very small. The Athenian and the Spartan confederacies included nearly all the Greek states . . .”

twee druppels water lijkt op de koningsvrede van 386, in zover dezelfde bepalingen als basis golden voor de ordening van zaken in Griekenland, anderzijds een typische stabilisatie te zien geeft en consolidatie van het bereikte in de strijd tussen Athene en Sparta, en in zoverre dan ook als een verdrag tussen twee staten met hun bondgenoten mag worden opgevat. Een discussie over de vraag of 374 een vernieuwing van de koningsvrede was heeft weinig zin. Het verdrag is duidelijk een vernieuwing van de koningsvrede, maar tegelijkertijd is het slechts in zoverre een algemene vrede, als de strijd tussen Sparta en Athene, de polaire tegenstellingen in de Griekse wereld, waarop ook de binnenlandse partijtwisten zich richtten, een algemeen karakter had. Hoe „algemeen” dit karakter was, blijkt b.v. uit de woorden van Callistratus, bij de onderhandelingen in 371, zoals Xenophon deze weergeeft (Hell. VI, 3, 14): „Alle steden zijn óf aan onze kant, óf aan Uw kant, en in iedere stad is de een Spartaans-gezind, de ander Atheens-gezind”.

Een van de overeenkomsten tussen de vrede van 374 en de Koningsvrede is gelegen in het initiatief van de Perzische koning. Was zijn positie ten aanzien van de Griekse vrede echter dezelfde als in 386? Het fragment van Philochorus schijnt dit te vooronderstellen. Maar Diodorus vermeldt slechts, dat de koning de Grieken uitnodigde een algemene vrede te sluiten.⁴²⁾ Deze formulering wijst er op, dat de koning slechts als hefboom fungeert, die het tot stand komen van de onderhandelingen mogelijk maakt. De aanwezigheid van de Perzische gezanten bevestigt tevens dat de bepalingen van 386 ten aanzien van de Kleinaziatische Grieken onverminderd van kracht blijven. Veel meer kan de Perzische inmenging niet hebben betekend: de koning, die in de afgelopen twaalf jaar nimmer doeltreffend had ingegrepen in de Griekse verhoudingen kon uiteraard niet meer op het gezag aanspraak maken, dat hij in 386 genoot. Het is daarom geen ernstige fout, wanneer Xenophon de rol van de Koning bij de vrede van 374 geheel heeft verzwegen; zeker mag men dit niet wijten aan anti-perzische gezindheid. Het is juist Xenophon, die de functie van de koning bij het tot stand komen van de vrede van 386 zeer uitvoerig heeft behandeld. Veeleer blijkt daaruit, dat de Perzische inmenging in 374 voor de interne regeling van de Griekse verhoudingen nauwelijks enig gewicht in de schaal legde.

⁴²⁾ Isocr. Plataicus 41 schijnt deelname van de koning aan deze vrede geheel uit te sluiten. Maar het argument is hier „pour besoin de la cause” naar voren gebracht, om de sterke positie van Athene te illustreren in vergelijking met 386. De plaats bewijst in elk geval niet, dat de Perzische vorst niet bij de vrede betrokken was, wél dat zijn feitelijke invloed zeer gering was (vgl. Roos, art. cit. 276).

In 386 was Sparta door de koning belast met het handhaven van de vrede in Griekenland. Daarvan kan nu geen sprake zijn: Sparta is uit de rol van algemeen controleur en handhaver van de vrede verdrongen. Er moet dus op een andere wijze gezocht zijn naar een waarborg voor het naleven van deze vrede. Er zijn twee plaatsen bij Diodorus en Nepos, die waarschijnlijk op dezelfde bron teruggaan en die hierover enig licht schijnen te verspreiden. Diodorus betoogt, dat „de Lacedaemoniërs en de Atheners elkaar concessies deden waarbij de ene partij de heerschappij ter zee, de andere die te land waardig werd gekeurd”. Nepos gebruikt ongeveer dezelfde formulering.⁴³⁾ Deze passages hebben veel stof doen opwaaien. Een dergelijke verdeling van de hegemonie scheen b.v. v. Stern, Judeich en Cary in strijd te zijn met de autonomie en de afwezigheid van militaire bezettingen. Dit bezwaar is begrijpelijk, maar houdt te weinig rekening met het specifieke karakter van de Griekse „autonomie”. Dit is geen absolute onafhankelijkheid ten aanzien van bestaande symmachiale verplichtingen en verbanden: de onderzoeken b.v. van Bikerman laten duidelijk zien, dat *αὐτονομία* wel interne zelfbeschikking impliceert, maar dat deze heel goed kan samengaan met een vrijwillig behoren tot een invloedssfeer van een bepaalde stad of macht.⁴⁴⁾ Het bestaan van de Tweede Attische Zeebond met zijn autonome leden is hiervoor het beste bewijs. Maar belangrijker is de vraag, wat Diodorus hier bedoelt.

Volgens Hampl is hier sprake van een bondgenootschap („symmachiales Bündniss”) tussen Athene en Sparta met het doel gezamenlijk op te treden tegen schenders van het verdrag. Deze mening werd door Roos bestreden, o.m. met het argument, dat in de Plataicus van Isocrates, een rede die inzicht verschaft in de wijze, waarop het vredesverdrag moet voorzien in maatregelen tegen schendingen van de vrede, niets van een dergelijke onderlinge garantie blijkt.⁴⁵⁾ Lauffer is het hierin niet met Roos eens: evenals Hampl is hij onder de indruk van het feit, dat in 371 zo duidelijk

⁴³ Diod. XV, 38, 4 (zie noot 40); Nepos Timoth. 2. 2: quo facto (de successen van Timotheus op Corcyra) Lacedaemonii de diutina contentione destiterunt et sua sponte Atheniensibus imperii maritimi principatum concesserunt, pacemque iis legibus constituerunt, ut Athenienses mari duces essent.

⁴⁴ E. Bikerman, Rev. Intern. de Droit de l'Antiquité, 5, 1958, 313-343. Autonomie *binnen* een invloedssfeer vgl. Thuc. III, 11, 1-2; VIII, 45, 4; IV, 88, 1; V, 31, 33. Vgl. 337: "Créée par une volonté d'autrui, dérivée d'une soumission à un ordre juridique supérieur, l'indépendance d'une cité autonome est nécessairement imparfaite." Gomme, A commentary on Thuc. I, 384: "Autonomy was a conveniently elastic term."

⁴⁵ Hampl, o.c. 19 vlg.; Momigliano, Riv. di Filol. 1934, 486; Roos, art. cit. 280 vlg.; Lauffer, art. cit. 330 vlg.

wordt bepaald, dat niemand verplicht kan worden hulp te verlenen, wanneer een staat wordt bedreigd. Dat houdt volgens hen in, dat er in 374 van een dergelijke verplichting wél sprake moet zijn geweest. Weliswaar acht ook Lauffer het onjuist van een „*symmachiales Bündniss*” te spreken zoals Hampl doet. Maar er is z.i. wel degelijk sprake van een wederzijdse garantie-bepaling tussen beide partners in het verdrag. Hij wijst op een merkwaardige overeenkomst tussen deze tekst en het echte *symmachie*-verdrag tussen Athene en Sparta, dat in 369 tot stand kwam (Xen. Hell. VII, 1, 271 vlg.), waar Diodorus in vrijwel dezelfde termen over de machtsverdeling tussen Athene en Sparta spreekt, en waar volgens Xenophon inderdaad sprake is van een verdeling van militaire commando's bij toekomstige gemeenschappelijke krijgsondernemingen.⁴⁶⁾ Zowel Hampl als Lauffer verzetten zich tegen de traditionele opvatting, dat de bewuste passages bij Diodorus en Nepos duiden op een „*Anerkennungsakt*” door de beide verdragspartners van elkaars bonden; dergelijke officiële erkenningen van statenbonden zouden volstrekt vreemd zijn aan de Griekse diplomatieke tradities.

Nu is het hoogst merkwaardig, dat Xenophon, die nergens méér belangstelling voor had dan voor een vérstrekkende eenheid tussen Athene en Sparta, over een dergelijke wederzijdse waarborg voor hulp niets heeft meegedeeld. Het is trouwens onbegrijpelijk, dat een dergelijke vrede, indien toch de mogelijkheid van een gemeenschappelijk commando onder ogen werd gezien en zelfs in bepalingen vastgelegd — een vrede dus, die een zo grote mate van toenadering tussen beide partners vooronderstelde —, in zo korte tijd alweer kon worden verbroken: wanneer de Spartanen werkelijk in het optreden van Timotheus met betrekking tot de ballingen van Zacynthus reden vonden opnieuw de oorlog voort te zetten, impliceert dit minstens, dat ze hun positie ongunstig achtten en zo spoedig mogelijk de te grote invloed van Athene wilden indammen. Het is niet zonder reden, dat de bronnen deze vrede als uitzonderlijk gunstig voor Athene voorstellen. Dit alles strookt niet met de vooronderstelde toenadering tussen de beide machten.⁴⁷⁾

Hoe moet Diodorus/Nepos dan worden verstaan? Lauffer helpt ons op weg, door te constateren, dat de formulering bij Diodorus meer een toestand aanduidt dan een incidentele vredesbepaling: deze machtsverdeling *was bezig* te ontstaan, en juist daarom kon de opkomende macht van Thebe zo moeilijk worden geduld. Hij wijst op de betekenis van de *imperfecta* in de zin van Diodorus, maar hij is van mening, dat deze toestand het *gevolg* is van een

⁴⁶⁾ Vgl. Xen. Hell. VII, 1, 14; Diod. XV, 67, 1.

⁴⁷⁾ Isokr. *περί ἀντιδόσ.* 109, 110; Areop. 12.

bepaling bij de vrede, die in Nepos staat geformuleerd; de woorden „iis legibus, ut” schijnen er z.i. op te wijzen, dat hier van een vredesbepaling sprake moet zijn. Dit laatste is echter hoogst twijfelachtig. In de betreffende passage van Nepos gaat het niet om een bepaling uit een vredesverdrag: waar het hem om te doen is, is te laten zien, dat door het optreden van Timotheus de Spartanen voorgoed hun overwicht op zee zijn kwijtgeraakt, en dat deze status bij de vrede van 375, die beide partners als gelijkwaardig erkent, wordt bevestigd. Er behoeft niet te worden gedacht aan een bijzondere garantie-regeling. Trouwens, wanneer er volgens Philochorus niets anders is gebeurd dan dat de autonomie-bepalingen van de Koningsvrede werden bevestigd, is het al zeer onwaarschijnlijk, dat een ingrijpende bepaling ten opzichte van de onderlinge garanties bij de vrede zou zijn opgenomen geweest. Het komt mij dan ook voor, dat er bij de vrede van 374 heel weinig over een gezamenlijk handhaven van de algemene vrede zal zijn geregeld, en dat de passage bij Nepos zeker niet wijst op een plan voor een gedeeld commando: Sparta te land, Athene ter zee, bij gemeenschappelijke ondernemingen. Wat Nepos aangeeft is tweërlei: 1. de verovering van de kustgebieden, ook in het Westen, leidt er toe, dat Sparta de leiding ter zee geheel uit handen moet geven; deze toestand wordt erkend doordat Sparta op basis van deze status met de vrede instemt; 2. Athene heeft nu de leiding ter zee, zonder dat er wordt vermeld — zoals bij Diodorus — dat Sparta officieel door Athene wordt erkend als leidster te land. Dit laatste is van groot belang: Nepos is hier m.i. exacter dan Diodorus, wie ongetwijfeld het bondgenootschap van Athene en Sparta van 369 door het hoofd speelt. De reden immers, waarom de vrede door Athene als een typisch Atheense overwinning wordt beschouwd, is, dat Sparta nu krachtens het feit van dit verdrag op basis van de huidige machtsverhoudingen, de Atheense hegemonie ter zee erkend heeft. Of dit nu een de iure erkenning van de Tweede Attische Zeebond heeft meegebracht, is moeilijk te beoordelen: inderdaad is een dergelijke erkenning in de diplomatieke tradities van de Griekse staten zeer ongewoon. Maar de vrede als zodanig betekende wel degelijk een de facto erkenning van deze confederatie door Sparta.

Het ziet er dus naar uit, dat de vrede van 374 een betrekkelijk „lege” vrede is gebleven, zonder bijzondere garanties of sancties. Als algemene vrede betekent dit een bevestiging van het pact van 386, wat de autonomie en de vrijheid van de steden betreft; in het kader van de strijd om de hegemonie in Griekenland wordt slechts een evenwichtstoestand vastgelegd in een door de uitgeputte belligerenten gesloten verdrag, op aandrang van de Perzische koning

en onder invloed van de toenemende zorgen aan Atheense kant over de houding van Thebe. In plaats van de ontmanteling van Griekenland, gecontroleerd door Sparta, treedt nu echter een bestand, in berustend op de gelijkwaardigheid van de beide allianties, de Peloponnesische en de Attische bond. Datgene, waar men sedert 396 voor had gevochten, waarvoor men Andocides' „algemene vrede” had verworpen, was nu bereikt.

V

In het voorjaar van 371 vindt opnieuw een vredescongres plaats te Sparta. Onder de toenemende druk van de oorlog op de staatsfinanciën, en vervuld van groeiend wantrouwen jegens de Thebanen, zochten de Atheners toenadering tot Sparta, niet zonder overigens de Thebanen uit te nodigen aan de onderhandelingen deel te nemen, „zo zij dit wensten”. De formulering liet dus de Thebanen vrij, al of niet aan het congres deel te nemen; maar dezen konden de uitnodiging moeilijk weigeren, zonder van meet af aan geïsoleerd te raken — iets, waarvoor zij, in dit stadium, d.i. vóór Leuctra, nog bijzonder bevreesd waren.⁴⁸) Mogelijk rekenden ze tevens nog op de solidariteit van de Atheners ten opzichte van eventuele Spartaanse voorwaarden met betrekking tot de Boetische bond.

Het verslag van de besprekingen bij Xenophon is zeer uitvoerig. Vergelijking met andere bronnen stelt ons echter voor bepaalde moeilijkheden, die het karakter van de vrede als zodanig betreffen.

Heeft de Perzische koning zich in 371 rechtstreeks in de Griekse zaken gemengd? Over dit punt heerst nog steeds geen eensgezindheid. Dat Xenophon hierover zwijgt is geen argument tegen een initiatief of deelname van de zijde van de koning. Diodorus vermeldt weer wél een koninklijk initiatief; ook Dionysius v. Halicarnassus spreekt in zijn leven van Lysias (12) over een vrede met medewerking van de koning. Het komt mij echter voor, dat van een directe medewerking van de koning in dit geval geen sprake kan zijn. De redenen, die tot deze conclusie leiden, liggen, zoals reeds door Lauffer in zijn artikel in *Historia* van 1959 is aangetoond, in het verslag dat Xenophon van de besprekingen geeft. Xenophon heeft ongetwijfeld kennis bezeten van de gang van zaken tijdens deze onderhandelingen, vermoedelijk zelfs uit de eerste hand,

⁴⁸ v. Scala 147 (pag. 143). De belangrijkste bronnen: Xen. Hell. VI, 3, 18; Diod. XV, 50, 4; Plut. Ages. 28. De Thebaanse reactie na de uitsluiting uit het verdrag: Xen. Hell. VI, 3, 20: *αὐτοὶ δὲ οἱ Θηβαῖοι παντελῶς ἀθύμως ἔχοντες ἀπῆλθον*. Het lijkt mij aannemelijk, dat Thebe na 371 van deze nood een deugd heeft gemaakt door zonder scrupules in de Peloponnesische steden militaire bezettingen te leggen, iets wat voor deelgenoten aan een algemene vrede onmogelijk was.

tijdens zijn verblijf in de Peloponnesus gedurende deze jaren. De redevoeringen, die hij hier de Atheense gezanten laat houden, sluiten zo goed aan bij de situatie, en geven zo duidelijk de politieke positie van de sprekers weer, dat men welhaast moet aannemen, dat er zeer veel authentiek materiaal in is verwerkt. De enige plaats, die op de mogelijkheid van een Perzisch koninklijk schrijven zou kunnen wijzen is in het betoog van Autocles (Hell. VI, 3, 9), waar gesproken wordt van een koninklijk bevel, dat de steden „autonoom” moesten zijn. Maar het is uit het verband direct duidelijk, dat hier bedoeld wordt op het decreet van 386; immers de spreker houdt de Spartanen verwijtend voor, dat ze zich aan dit bevel niet hebben gehouden, maar de Kadmeia hebben bezet etc. Dit kan alleen betrekking hebben op een bevel van vóór 382. Enkele malen gebruiken de sprekers argumenten, die een deelname van de Perzen aan de onderhandelingen geheel uitsluiten. Callistratus wijst er op, dat het absurd zou zijn, zoals sommigen doen, de Atheense avances te beschouwen als te zijn ingegeven door de vrees voor een nieuwe Perzische ondersteuning van Sparta. „De koning heeft, dunkt me, geschreven, dat alle steden van Griekenland vrij moesten zijn; wanneer wij nu hetzelfde doen en zeggen als de koning, waarom zouden we dan nog bang zijn voor de koning? Of meent iemand, dat de koning liever geld uitgeeft om anderen groot te maken dan dat hij in zijn eigen voordeel verwerkelijk ziet, wat hij het beste acht?” Het is niet aan te nemen, dat dit gezegd is in aanwezigheid van een Perzisch vredesgezantschap. Immers, wat dergelijke lieden menen, is, „dat wij gekomen zijn, niet omdat we vriendschap willen, maar omdat we bang zouden zijn dat Antalcidas komt van de koning met Perzisch geld”. Daarmee is gezegd, dat Antalcidas in elk geval nog *niet* aanwezig is; een directe Perzische interventie is daarmee uitgesloten. Wat wel waarschijnlijk is, is een nieuwe poging van Sparta de Perzen weer voor zich te winnen; een verwijzing naar een missie van Antalcidas kan men in Callistratus' woorden terecht lezen.⁴⁹⁾

Het vredescongres van zomer 371 in Sparta is dus geheel zonder de bemoeiingen van Perzische zijde tot stand gekomen, al moet het als zeer waarschijnlijk worden beschouwd, dat de concrete aanleiding tot het Atheense initiatief in een nieuwe missie van Antalcidas naar het Perzische hof was gelegen. Van meer belang is de vraag naar de plaats en betekenis van deze vredesonderhandelingen in het kader van de politieke verdragen van de vierde eeuw. Daartoe is het allereerst noodzakelijk uit te gaan van de merkwaardige clausule, die we bij Xenophon aantreffen, dat n.l. geen van

⁴⁹⁾ Lauffer, art. cit. 327 vlg.; Hampl, 23 vlg.

de deelnemende staten verplicht was een staat, die in zijn autonomie werd bedreigd, te hulp te komen, maar dat ieder zelf moest uitmaken, of hij bereid was de autonomie van de steden te verdedigen. Een dergelijke uitdrukkelijke afwijzing van wederzijdse garanties is in de geschiedenis van de vredesverdragen van de vierde eeuw uniek. Toch zal men deze clausule niet als iets bijkomstigs mogen beschouwen, maar veeleer als een aanwijzing, dat men met de autonomie op een radicale wijze ernst wilde maken.

De sprekers op het congres hebben er geen twijfel over laten bestaan, dat de autokratische wijze, waarop Sparta als handhaver van de vrede van 386 in Griekenland optrad, de voornaamste oorzaak was van de voortdurende oorlogstoestand sedert de Koningsvrede. Niet alleen Autocles, die Sparta ongunstig gezind was en van wie een dergelijk verwijt te verwachten was, heeft de Spartanen de waarheid gezegd; ook Callistratus zelf, die met het oog op de dreigende macht van Thebe op deze vrede aanstuurde, confronteert de Spartanen met hun dwalingen en wijst er op, dat zij daarmee slechts Thebe in de kaart spelen. Het résumé, dat Xenophon geeft van hun betogen, laat duidelijk zien, dat het bij de vredesonderhandelingen niet slechts te doen was om een nieuw verdrag tussen Athene en Sparta zonder meer, maar dat er een vernieuwde bezinning heeft plaats gevonden op de grondslagen van een algemene Griekse vrede, en dat juist daarom de Koningsvrede (maar nu geheel los van de koning) als grondslag en uitgangspunt in de overleggingen een grote rol heeft gespeeld. Wanneer nu het mislukken van de vrede van 386 te wijten was aan de toenemende druk van Sparta op de bondgenoten, die, in strijd met de beloofde autonomie, zich steeds meer hadden moeten verplichten Sparta te „volgen”, ligt het voor de hand, dat men gezocht heeft naar een regeling, waarbij de verplichte sancties zouden worden afgeschaft.

Het resultaat van deze regeling kan men aflezen aan de voorstellen van Prothoos, naar aanleiding van de besprekingen, die in Sparta werden gehouden, onmiddellijk na het vredescongres met betrekking tot het leger van Kleombrotos, dat in Boeotië was gelegen. Daar Thebe de autonomie van de Boeotiërs niet had willen erkennen en dientengevolge uitgesloten was van de vrede, wordt overlegd of het Spartaanse leger aldaar gehandhaafd moet worden om op de Thebanen dwang uit te oefenen of dat men het leger zal terugtrekken. Prothoos stelt voor het leger te ontbinden „volgens de eden” en de steden te verzoeken bijdragen te geven voor het herstel van de Apollo-tempel in Delphi: „en vervolgens, wanneer iemand de steden niet autonoom laat zijn, allen op te roepen, die de autonomie willen verdedigen en hen doen optrekken tegen de tegenstanders; op deze wijze meende hij dat de goden het meest

welgezend zouden zijn en de steden het minst geprikkeld.”⁵⁰) Duidelijk blijkt, dat de vrijwilligheidsclausule de kern van het verdrag raakt en typerend is voor de geest waarmede men orde op zaken wenste te stellen: de vrijheid van de steden was alleen dan gegarandeerd, wanneer de verplichting tot deelname aan sanctie maatregelen expliciet werd ontkend. Men heeft de les van de afgelopen jaren in zeker opzicht geleerd. Maar er is nog iets veel merkwaardigers: Prothoos betoogt dat het volgen van deze gedragslijn ook het meest in overeenstemming is met de wil van de goden. Daarmee duidt hij aan, dat de beslissingen van het congres en de intenties van de deelnemers in bijzondere mate bepaald waren door een gevoel van religieuze verplichting. Het is niet zonder reden, uiteraard, dat juist Xenophon dit aspect vermeld heeft.⁵¹) Het is ook geheel in overeenstemming met zijn houding in religiosis, dat hij het niet-opvolgen van Prothoos’ adviezen door de Spartanen als een uiting van verblinding door de goden voorstelt, die leiden zal tot de ondergang bij Leuctra. Maar dat betekent niet, dat het hier slechts zijn subjectieve interpretatie van het gebeuren betreft. Immers, wanneer dezelfde Prothoos voorstelt de steden te laten bijdragen in de kosten voor het herstel van de tempel van de Delphische Apollo, betreft dit zéker een historisch gegeven van de eerste orde, dat licht werpt op de aspiraties van Sparta op te treden als zedelijk leider van de panhelleense gemeenschap juist waar het deze kwesties van de algemeen-Griekse cultuscentra betrof.

In een briljant artikel heeft Marta Sordi⁵²) de achtergronden van de panhelleense congressen van de vierde eeuw verdiept door te wijzen op de spanningsrelatie tussen deze en de panhelleense pretentie van de Amphictyonieën. Zij heeft overtuigend aangetoond, dat er een voortdurende rivaliteit heeft bestaan tussen deze congressen en de Delphische Amphictyonie, waar het het morele leiderschap over Griekenland gold, een rivaliteit, die met name bepaald werd door de politieke constellatie ten aanzien van Thebe, dat in de Amphictyonie een grote invloed had. Zij ziet terecht in het congres van 371 een hoogtepunt in de antithebaanse propaganda: men usurpeert hier, met propagandistische doelstellingen, de specifieke rechten van de Amphictyonie. Immers, de Spartaanse

⁵⁰ Xen. Hell. VI, 4, 2.

⁵¹ Over Xenophons religiositeit in de geschiedwerken: M. Sordi, I caratteri dell’opera storiografica di Senofonte nelle Elleniche, Athen. N.S. XXVIII, 1951 (2e deel), 336 vlg.; R. Walzer, Sulla religione di Senofonte, in *Anali della Scuola Normale Sup. di Pisa*, 1936, S. II, vol. V, 77–32. Karakteristieke plaatsen: in de Hell.: V, 4, 1; VI, 4, 3; VII, 5, 10; VII, 5, 12; VII, 5, 13; VII, 5, 26. Belangrijk is ook *De Vectig.* 5, 8.

⁵² M. Sordi, La fondation du collège des Naopes et le renouveau politique de l’Amphictyonie au IVe siècle, *Bulletin de Correspondance Hellénique* 41 (1957), 38–75.

gedachte om de steden te laten bijdragen voor het herstel van de Apollo-tempel, wat uiteraard een typisch prerogatief voor de Amphictyonie zou moeten zijn, is een regelrechte poging, het morele leiderschap in Griekenland te bemachtigen tegenover Thebe en de Amphictyonen. Nog een passage is in dit opzicht van grote betekenis: wanneer Thebe zich buiten de kring van verdragsluitende staten heeft geplaatst door zijn weigering de autonomie van de Boeotiërs te erkennen, meent Athene, dat nu het gunstige moment is aangebroken om Thebe te beboeten met de aan Apollo gewijde *δεκατή* (Xen. Hell. VI, 3, 20). Een dergelijke bestraffing wekt herinnering aan het bestaan van de coalitie van Athene en Sparta tijdens de Perzische oorlogen, het verzet tegen de collaborateurs als Thebe en de verplichting de Perzisch-gezinden voor hun houding te straffen. Inderdaad kan men er zeker van zijn, dat dit panhelleense precedent van 480 in deze jaren een grote rol heeft gespeeld. Ook hier stond een panhelleense eenheid (althans een coalitie van staten, die de „griekse zaak” wilden verdedigen) tegenover Thebe c.s. Wanneer het samengaan van Athene en Sparta een zo duidelijk tegen Thebe gerichte politieke strekking krijgt, ligt het voor de hand, dat de herinnering aan het verzet tegen Perzië, gedragen door Athene en Sparta tezamen, waarbij Thebe als collaborateur aan de kant van de vijand stond, zich onbewust opdrong en bewust in symbolische daden tot uiting werd gebracht.

Het congres in Sparta doet evenwel de vraag rijzen, of de bepaling met betrekking tot de vrijheid van de deelnemers aan het verdrag al of niet op te treden tegen verdragsschendingen door anderen eigenlijk niet in tegenspraak is met de bepalingen van de bonden en symmachieën, de Peloponnesische bond en de Attische bond. Het staat vast, dat de leden van de bonden zich in elk geval bij de beslissingen van de meerderheid moesten aansluiten.⁵³) Op deze wijze kon men dan toch gedwongen worden aan een militaire expeditie deel te nemen. Strikt genomen is bovengenoemde clause onverenigbaar met de verplichtingen van de bondsleden. Dat hiermee inderdaad problemen werden geschapen, bewijst het meningsverschil tussen Prothoos en de Spartaanse overheid met betrekking tot de vraag wat men met Thebe moest doen. Het is duidelijk, dat Prothoos dit principe van vrijwilligheid wilde toepassen in de praktijk en uitdrukkelijk alleen met vrijwilligers eventuele bedreigers van de „autonomie” wilde bestrijden. Het is even duidelijk, dat de Spartanen daarvoor niets voelden. De vrijwilligheid bij de deelname aan dergelijke ondernemingen zal juist in de Pelopon-

⁵³ Aeschines de falsa legat. 32 p. 216 spreekt van een *συνμαχία* tussen Sparta en de andere Grieken.

nesische bond, waar de dwang van Sparta op de leden om te „volgen” voor velen een reden tot ergernis was, een zeker ontbindend effect hebben gehad. Dit kan niet in dezelfde mate gelden voor de Attische Bond, ⁵⁴) waar het defensieve karakter van de militaire verplichtingen, voornamelijk bij bedreiging van de bondsleden zelf, in de charter van 377 uitdrukkelijk is vastgelegd. Men kan zich niettemin afvragen, waarom deze bepaling politiek opportuun werd geacht. Want, zelfs al wilde men met deze vrijwilligheid tot uitdrukking brengen, dat voortaan de autonomie werkelijk zou worden nageleefd, het is niet waarschijnlijk, dat een dergelijke bepaling zou zijn ingevoerd, wanneer deze de grondslagen van de symmachieën de iure zou hebben weersproken. Ik meen dat deze bepaling in feite dan ook niet als een verzwakking van de bonden kan zijn bedoeld, maar juist omgekeerd: een garantie van de algemene vrede als zodanig, door de deelnemers te verplichten de autonomie van andere staten te hulp te komen, was niet meer nodig en werd ook niet nuttig geacht, waar de bonden *zelf* voor de belangen van hun leden konden zorgen. De „algemene vrede” wordt weer ontledigd, juist krachtens het bestaan van de symmachieën. Dáár werd over de deelname aan hulpexpedities besloten, dáár hadden de grote steden Athene en Sparta de meeste invloed. Politiek was dit ook niet onverstandig gezien. Een verplichting om in te grijpen bij *elke* bedreiging van de vrede op zichzelf zou tot de situatie hebben kunnen leiden, dat Athene met zijn bondgenoten een willekeurige staat op de Peloponnesus, die zich door Sparta bedreigd voelde, te hulp had moeten komen. Daarmee zou de vrede met Sparta onmiddellijk weer verbroken zijn. Anderzijds blijft een vrede, die gegarandeerd wordt door de grote defensieve allianties ook weer een wankele zaak, daar de polarisering hiermee voortduurt.

VI

Wanneer in de herfst van 371 na de slag bij Leuctra het Spartaanse leger van Archidamus in Sparta is teruggekeerd, neemt Athene een belangrijk politiek initiatief: het nodigt „begrijpend, dat de Peloponnesiërs meenden nog te moeten volgen, en dat Sparta nog niet in die toestand verkeerde, waarin het de Atheners had gebracht” alle steden uit, die aan de Koningsvrede wilden deelhebben. Op dit congres wordt een eedsformule aanvaard, waarbij alle partijen beloven zich te zullen houden aan de Koningsvrede en aan de besluiten van de Atheners en hun bondgenoten.

⁵⁴ Anders dan Sparta laat Athene zijn bondgenoten elk afzonderlijk het vredesverdrag door eden bekrachtigen (Xen. Hell. VI, 3, 19).

„Wanneer iemand optrekt tegen een van de steden, die deze eed gezworen hebben, zal ik met alle macht de laatste te hulp komen”.⁵⁵⁾

Op het eerste gezicht is dit een vernieuwing van de Koningsvrede, in de trant van 374 en lente 371. Bovendien schijnt hier sprake te zijn van een bondgenootschap, op instigatie van Athene, en tot stand komend op basis van de Koningsvrede. Dan ziet het er naar uit, dat hier voor het eerst een vredesverdrag en een verbond van wederzijdse bijstand aan elkaar zijn verbonden. Men zou deze alliantie dan moeten beschouwen als een uitbreiding van de Attische bond: de nieuwe bondsleden dienen zich dan te houden aan de besluiten van de meerderheid van de bondgenoten. Als een dergelijke uitbreiding van de Attische bond wordt dit verdrag dan ook beschouwd door Momigliano, Cloché e.a. Anderen als Hampl, Sordi menen, dat hier wel van een vernieuwing van de Koningsvrede, maar niet van een uitbreiding van de Attische bond sprake kan zijn.⁵⁶⁾ Wij moeten op deze en aanverwante kwesties noodzakelijkerwijze kort ingaan, om de betekenis van dit verdrag in zijn juiste proporties te kunnen beschouwen.

1. Athene roept „allen bijeen, die willen deelnemen aan de vrede, die de koning gezonden had”, — een onmiskenbare verwijzing naar de Koningsvrede. Is hier echter sprake van een *vernieuwing* van de koningsvrede? Hampl meent, dat dit inderdaad het geval is; de vrede van Sparta was verbroken, de vrede van Athene is de vernieuwing ervan. Het nieuwe verdrag dient z.i. om het vroegere, dat buiten werking was gesteld door de oorlogshandelingen, leidend tot de slag bij Leuctra, te vervangen. Maar dan vraagt men zich toch af, waarom Diodorus, die overal een „algemene vrede” ruikt, over dit pact in alle talen zwijgt, terwijl Xenophon het verdrag uitdrukkelijk interpreteert als een Atheens gebaar tegen Sparta. Er is m.i. geen enkele reden om aan te nemen, dat de vrede van Sparta ook de iure buiten werking was gesteld. Ook al was de autonomie-grondslag met voeten getreden, de norm en continue maatstaf van de autonomie bleef onverminderd gelden. De formulering geldt dan ook niet zozeer de Koningsvrede als historisch feit uit het verleden, dan wel als blijvende norm, niet de Koningsvrede als „aoristus” maar als „perfectum praesens”. Athene heeft de vrede van Sparta van 371 zeker niet als opgeheven beschouwd.

Waar het echter om gaat, is niet zozeer het feit, dat men belooft

⁵⁵ Over deze vrede H. Swoboda, *Der Hellen. Bund des J. 371*, Rh. Mus. 49, 1894, 321–352; J. Beloch, *Gr. Gesch.* II, 258; Cloché, *La politique étrangère d'Athènes*, Paris 1934, 95 vlg.; Hampl, o.c. 22 vlg.; Momigliano, *Riv. di Fil.* 1934, 486 vlg.; Sordi, *La pace del 371*, *Riv. di Fil.* 1951, 34–64. De enige bron is Xenophon (*Hell.* VI, 5, 1–4).

⁵⁶ Overzicht van de litteratuur bij Sordi, *Riv. di Fil.* 1951, 34 vlg.

zich te houden aan de grondslag van de Koningsvrede als wel, dat men elkaar wederzijds steun toezegt tegenover aanvallers. Athene heeft blijkbaar de kans schoon gezien na Leuctra, om de Koningsvrede te effectueren. Hier is inderdaad een merkwaardig verschil te constateren in vergelijking met het vredesverdrag van Sparta in de lente van hetzelfde jaar. Immers, daar was de hulp aan steden, die in hun autonomie werden bedreigd aan de bereidheid van de deelnemers elk voor zich overgelaten. Wat is nu de inhoud van dit hulpbetoon en hoe verhoudt deze garantiebepaling zich tot de „symmachieën” van deze dagen?

Uiterlijk is er veel, dat pleit voor de gedachte van Momigliano, dat hier nl. sprake is van een uitbreiding van de Attische bond. Men pleegt te wijzen op de sterke overeenkomst, die er bestaat tussen dit pact en de tekst van het verdrag tussen Athene en Corcyra uit 375.⁵⁷⁾ Maar bij nader inzien is dit toch niet vol te houden. Het opvallende bij echte symmachie-verdragen is, dat ze inderdaad primair bepalingen bevatten met betrekking tot de handelwijze van de bondgenoten, wanneer er een aanval plaats vindt of een oorlog moet worden verklaard. Door dit directe verband met de strijd, zijn de verplichtingen van de deelnemers ook meer actief geformuleerd: men lette b.v. op het opvallend actieve gebruik van *πράττω* of *ποιῶ* in het verdrag met Corcyra. Daartegenover is in de tekst bij Xenophon allereerst sprake van *ἐμμενῶ*, „ik zal mij houden aan de koningsvrede”.

Er zijn meer redenen, die tegen deze opvatting pleiten. In tegenstelling tot de normale symmachie-verdragen wordt hier niet gezegd, dat de deelnemers verplicht zijn bij het voeren van oorlog of het sluiten van vrede te handelen in overeenstemming met de meerderheid van de bondgenoten. Het zou immers absurd zijn geweest, wanneer b.v. Athene steden als Mantinea en Sicyon in het overleg zou moeten betrekken omtrent de oorlogvoering in het noorden van de Aegaeische zee! Nergens wordt ook gestipuleerd, dat de Peloponnesische staten „in alles moeten handelen volgens de beschikkingen van de bondgenoten”, en zich dus bij de meerderheidsbeslissingen van het *συνέδριον* moeten neerleggen. Wanneer daarentegen wordt gesteld, „dat zij zich zullen houden aan de bepalingen van Athene en de bondgenoten”, duidt dit alleen op de tweezijdige relatie, die de nieuwe deelnemers aan de vrede enerzijds, Athene anderzijds verbindt.

Het beste bewijs tegen deze vooronderstelde uitbreiding van de Attische bond is gelegen in het feit, dat in 369, als Sparta een beroep doet op Athene om te hulp te komen tegen Thebe, van

⁵⁷ I.G.² II, 97; S.I.G. 151, Tod II, 127; v. Scala 143 (pag. 138); Hampf o.c. 126 vlg.; Sordi, art. cit. 51 vlg.

enigerlei raadpleging van de Atheense bondgenoten geen sprake is, maar dat alles zich afspeelt in Raad en volksvergadering. Ook politiek is het uiterst onwaarschijnlijk, dat Athene een dergelijke uitbreiding van zijn bond heeft nagestreefd. Deze bond was en bleef een maritieme organisatie en niet voor niets vermeldt Diodorus (XV, 60, 2) dat Athene zich, wat zijn militaire invloed betreft, heeft willen beperken tot de macht ter zee.

Er is dus noch sprake van een vernieuwing van de Koningsvrede in strikte zin, noch van een uitbreiding van de Attische Bond. Wat is het dan wel? Klaarblijkelijk iets tussen beide in, of wil men, een defensieve alliantie op basis van de Koningsvrede. Naar aanleiding van een studie omtrent de relaties tussen Iason van Pherae en de Attische bond betoogt Woodhead, dat er vóór Leuctra reeds sprake was van twee categorieën bondgenoten, de „Athenians and their allies” (de leden van de Attische bond) en de „allies of the Athenians-and-their-allies”. Deze laatste groep zou vooral na Leuctra de nieuwe bondgenoten omvatten, terwijl de eerste niet werd uitgebreid. Terecht brengt Woodhead dan ook de nieuwe Peloponnesische alliantie onder deze tweede groep.⁵⁸

Het is geen wonder, dat Athene bij de Peloponnesiërs succes had met deze bekwame diplomatieke constructie. Xenophon vermeldt, dat de „Peloponnesiërs zich verheugden over de eed”. Het verdrag bood bescherming aan, maar dwong niemand om te volgen. De subtiliteit, waarmee deze poging om invloed te krijgen in de Peloponnesus, gehuld was in de bepalingen van de koningsvrede, verdient alle bewondering. Het is voor de ontwikkeling in het „gebruik” van de koningsvrede uiterst karakteristiek, dat het mogelijk was geworden met een beroep op de bepalingen van 386 zijn politieke invloed uit te breiden op een zodanige wijze, dat daardoor de schijn kon worden vermeden van een versterking van eigen hegemonie. Het was voldoende, dat men de deelnemers aan de vrede elkaar onderling liet beloven, bij bedreiging van de vrede deze te hulp te komen. Tegelijkertijd lag er in deze constructie ook een gevaar, dat Athene niet tijdig onderkende. Immers, het lag voor de hand, dat de deelnemende staten de autonomie gingen opvatten als het recht zich geheel van Sparta los te maken. Mantinea ging daarin voor (Xen. Hell. VI, 5, 3) en andere staten volgden. In plaats van een herordering van de Peloponnesische bond, groeide een streven naar neutraliteit, naar het vormen van zelfstandige machtskernen, waarbij men eventueel gaarne profiteerde van de machtsstrijd tussen Athene, Thebe en Sparta. Reeds bij het begin bezat dit verdrag een vrijblijvend karakter: Athene roept

⁵⁸ A. G. Woodhead, IG II², 43 and Iason of Pherae, Amer. Journal of Archaeol. 61, no. 4, 1957, 367-377.

allen bijeen, die *bereid* zijn zich bij de Koningsvrede aan te sluiten; als Elis weigert, wordt het niet als *ἔκσπονδος* gekwalificeerd, maar lezen we gewoon: „Allen zwoeren de eed, behalve de bewoners van Ellis”.⁵⁹⁾ Uit de ontwikkelingen in de volgende jaren krijgen we de indruk, dat Athene door gebrek aan middelen en vrees voor inmenging in de strijd tegen Thebe of Sparta zelfs met de verplichtingen van het verdrag de hand licht. Het praktisch effect was zodoende gering en dat zal ook wel de oorzaak zijn, dat alleen Xenophon over deze vrede zo uitvoerig spreekt.

Men vraagt zich af, waarom Xenophon aan dit verdrag zoveel aandacht heeft geschonken. Op het eerste gezicht schijnt hij het te hebben beschouwd als een soort Atheense revanche op de Koningsvrede, en dus gericht tegen Sparta. Nu is deze anti-Spartaanse motivering zeker eenzijdig. De ergernis van de volksvergadering over de Thebaanse overwinning bij Leuctra pleit ervoor, dat Athene met dit verdrag ook de invloed van Thebe op de Peloponnesus heeft willen tegengaan.⁶⁰⁾ Gezien de antipathie van Xenophon tegen Thebe is het feit, dat dit aspect nergens wordt genoemd, op zijn minst merkwaardig.

Nu staat het vast, dat 1. de ontbinding van de Peloponnesische bond nog nauwelijks begonnen was. Ook in het leger van Archidamos was een vrij groot contingent bondgenoten opgenomen.⁶¹⁾ Dat de Peloponnesiërs nog „meenden te moeten volgen” kan wel degelijk de algemene indruk zijn geweest na de terugkeer van het leger van Archidamos. 2. de sterkte van de antispartaanse oppositie in Athene niet moet worden onderschat. Xenophon zelf laat zien, hoe diep het wantrouwen jegens de Spartanen in 369 nog geworteld was.⁶¹⁾ Het is niet uitgesloten, dat een Realpolitiker als Callistratus, die naar een redelijke verstandhouding met Sparta streefde, niettemin de kans heeft aangegrepen om Sparta voorgoed van de mogelijkheid van een hegemonie op de Peloponnesus te beroven, en tegelijkertijd Sparta een garantie te geven tegen aanvallen van buiten. Politiek opportunisme is kenmerkend voor zijn beleid in deze jaren.⁶²⁾

⁵⁹⁾ Vgl. Xen. Hell. VI, 5, 2: *ἔχαιρον τῷ ὄρκῳ*; 3: *καὶ ὄμοσαν πάντες πλὴν Ἡλείων*.

⁶⁰⁾ Xen. Hell. VI, 4, 20.

⁶¹⁾ Xen. Hell. VI, 5, 21. Hier legt Xenophon grote nadruk op de bereidheid van de leden van de bond om Archidamos te volgen, in tegenstelling tot VII, 2, 2. De eerste plaats is zeker tendentius. Maar anderzijds heeft ook Thebe gearzeld de overwinning uit te buiten; daaraan is het half dreigend, half bemiddelend optreden van Iason van Pherae ook debet geweest (Xen. Hell. VI, 4, 21). De bij Strabo en Polybius vermelde poging van Achaea om te bemiddelen tussen Thebe en Sparta (Strabo VIII, 384, Polybius II, 39, 9) is waarschijnlijk niet historisch.

⁶²⁾ Voor de politieke tegenstellingen in Athene, die mede oorzaak waren, dat het verdrag altijd halfslachtig werd nageleefd en nooit aan zijn doel

Dit alles verklaart echter niet de uitvoerige beschrijving en vooral motivering bij Xenophon. Natuurlijk is deze niet geheel met zekerheid te verklaren. Maar ik meen toch, dat deze uitvoerigheid zijn historiografische redenen heeft. Immers, de motivering laat duidelijk uitkomen, dat Athene nu hoopt de positie te kunnen innemen, die Sparta in 386 innam. We zagen reeds, dat Xenophon de vrede van 386 als een Spartaanse overwinning op Athene beschouwde. In het kader van de strijd om de hegemonie is nu, met name dank zij de Spartaanse fouten, de zaak geheel omdraaid. De passage VI, 5, 1 verwijst dus indirect naar de beschrijving van de Koningsvrede. Tegelijkertijd moet daarbij gedacht worden aan de vrede van 371, enkele maanden eerder. Hoewel toen reeds van Atheense kant de Spartanen hun dwang op de bondgenoten was verweten, hadden de Spartanen niettemin ook voor hun bondgenoten het verdrag bezworen, daarmee in feite de autonomie van de Peloponnesische staten ontkennend. Athene had daarentegen in iedere stad van de Attische bond de bepalingen onder ede laten bevestigen (Hell. VI, 3, 19). Ook de op deze vrede volgende gebeurtenissen, met name de afwijzing van de verstandige voorstellen van Prothoos, hadden laten zien, dat Sparta „nog niet in die gemoedsgesteldheid verkeerde, waarin ze Athene hadden gebracht” (in 386). Maar Xenophon wil zeggen, dat juist deze gemoedsgesteldheid, waarbij men zich geen illusies meer maakt over een autokratisch handhaven van machtsposities, maar werkelijk ernst moet maken met de autonomie van de steden de voorwaarde is voor het in werking treden van de Koningsvrede. Op deze wijze beschouwd, is de bewuste passage, waarin de motivering van het verdrag staat opgenomen, ook niet alleen als een onvriendelijke geste jegens Sparta bedoeld. Veeleer tracht Athene Sparta tot dezelfde belangeloze vredespolitiek te brengen, die Athene sedert 386 in Griekenland juist tegenover Sparta verdedigde.

Wie de verdragstekst kent, zo redeneert Xenophon, zal zich ervan op de hoogte kunnen stellen, dat Sparta in de komende tijd inderdaad naar de geest van de Griekse vrede handelt.⁶³ Hij laat niet na op de legitimiteit van het Spartaanse optreden b.v. tegen Mantinea en Arcadië te wijzen. Men zou bovendien kunnen zeggen, dat eerst tegen deze achtergrond een coalitie tussen Athene en Sparta zoals deze in 369 is gevormd mogelijk wordt. Daarmee

heeft beantwoord, vergelijk men Cloché, *La politique étrangère d'Athènes*, 97 vlg.; id. *X La politique de l'Athénien Callistratos*, REA 25, 1923, 22 vlg.

⁶³ Hell. VI, 5, 5: Agesilaus respecteert de autonomie van Mantinea; VI, 5, 10: de Spartanen dienen, volgens de verdragen en eden, hulp te verlenen aan de ballingen uit Tegea en Mantinea te bestrijden. Vgl. ook VI, 5, 36; 37.

komt het werkelijke Griekse front ter verdediging van de vrede tegenover Thebe tot stand.⁶⁴)

Daarentegen handelen de meeste Peloponnesische staten, die de loyaliteit jegens Sparta opzeggen, in feite tegen de belangen van Griekenland zelf. Op de waan van een zelfbeschikkingsrecht of een neutraliteitspolitiek bij Eleërs, Mantineërs, Arcadiërs, Sicyoniërs heeft Xenophon sterk de nadruk gelegd. De vrede van 371 is door deze staten z.i. geheel misverstaan.⁶⁵)

Hoe stond Sparta zelf tegenover deze vernieuwing van de algemene vrede? Ondanks de argumenten van Momigliano, Accame, Cloché, die op het standpunt staan, dat Sparta niet aan dit pact heeft deelgenomen, kan er geen twijfel aan bestaan of Sparta heeft zich wel degelijk bij het verdrag aangesloten. Dat blijkt nl. overduidelijk uit de gebeurtenissen van 370. Wanneer kort na de vredesonderhandelingen Mantinea wederom, in het bewustzijn van haar autonomie, als versterkte stad wordt herbouwd, loopt het verzet van Sparta onder leiding van Agesilaus daartegen op niets uit. Xenophon zegt woordelijk: „Het scheen hem niet mogelijk een veldtocht tegen Mantinea te ondernemen, daar de vrede tot stand was gekomen op de basis van autonomie” (Hell. VI, 5, 5). Dit impliceert, dat Sparta de bepalingen van het in Athene gesloten verdrag erkent. Vervolgens acht Sparta zich „volgens de eden” verplicht de ballingen van Tegea te hulp te komen, wanneer een interne revolutie daar de democraten aan het bewind heeft gebracht met steun van Mantinea en de aanhangers van het oligarchische bewind van Stasippos in Sparta een toevlucht hebben gezocht (Xen. Hell. VI, 5, 10). Tenslotte — als in 368 de Thebanen in Laconië staan en Sparta dringend de Atheners om hulp verzoekt, wordt in de volksvergadering het argument gehoord, dat men Sparta „op grond van de eden” te hulp moet komen, daar het slachtoffer geworden was van onrecht.⁶⁶)

Het komt mij voor, dat de deelname van Sparta aan deze vernieuwing van de algemene vrede niet alleen te verklaren is uit

⁶⁴ Vgl. ook de redevoeringen gehouden in Athene n.a.v. het Spartaanse verzoek om hulp in 369 (Xen. Hell. VI, 5, 37-49). Het is overigens opvallend, dat niet zozeer de Spartanen zelf zich op het verdrag van 371 beroepen als wel de Peloponnesiërs, zoals Cleiteles van Corinthe, die de Thebaanse raid aan den lijve hadden ondervonden.

⁶⁵ Vgl. de beoordeling van het optreden van Lycomedes in de Arcadische bond (VII, 1, 22-27), vooral 23. In het bijzonder de gedachte, dat Arcadië niemand meer zou behoeven te „volgen” en zelf het commando mag waarnemen, wordt blijkbaar als bewijs van overmoed beschouwd. Ook het optreden van Euphron als tyran van Sicyon, die, opportunistisch, een neutrale politiek wil voeren tussen de machtsblokken, wordt scherp veroordeeld (vgl. speciaal VII, 4, 12).

⁶⁶ Hell. V, 5, 36 vlg. De voorstelling van zaken is natuurlijk enigszins gekleurd, vgl. Diod. XV, 59, 3 en 4.

Sparta's verzwakte positie op dit ogenblik, maar tevens uit de aard van deze vrede zelf. Afgezien van de politieke situatie, welke dit verdrag weerspiegelt — het duidelijkst tot uitdrukking komend in het *Atheense* initiatief —, is deze vrede veeleer een bevestiging van de verdragen van 386, 375 en 371 dan een eigenlijke vernieuwing; formeel komt de gehele verdragsformule neer op een erkenning van de grondslag van de koningsvrede, maar op een dusdanige wijze, dat deze vrede nu ook werkelijk kan worden gerealiseerd. Maar dan is ook de deelname van Sparta aan dit verdrag niet verbazingwekkend; het zou veeleer opmerkelijk zijn, als Sparta zich afzijdig had gehouden.

VII

De vrede eiste van Athene een grote politieke behendigheid; een situatie, waarin het gedwongen kon worden verplichtingen aan te gaan tegen Sparta, moest zoveel mogelijk worden vermeden. Maar opnieuw is het de *στάσις* die tot *πόλεμος* leidt: de democratische revolutie in Tegea doet Sparta optreden tegen Mantinea, dat de verdrijving van de oligarchische leiders in de hand had gewerkt. Deze Spartaanse actie brengt de Arcadiërs er toe, hulp van buiten te zoeken. Diodorus vermeldt, dat zij bij Athene aankloppen — een episode, die door Xenophon is verzwegen.⁶⁷⁾ Athene weigert in de Peloponnesische zaken zich te mengen als tegenstander van Sparta; het gevolg is, dat de Arcadiërs Thebe om steun verzoeken, en deze verkrijgen. De inval van de Thebanen en hun bondgenoten in de Peloponnesus maakt een voortzetting van de neutrale „balanspolitiek” van Athene onmogelijk en drijft Sparta en Athene naar elkaar toe. In 369 roept Sparta de hulp van Athene in.

Xenophon geeft een uitvoerig verslag van de redevoeringen, die bij deze gelegenheid in de volksvergadering werden gehouden. Zijn weergave van de Spartaanse argumenten is bijzonder interessant, omdat Sparta zinspeelt op een gezamenlijk leiderschap over Griekenland, en daarbij weer verwijst naar de Perzische oorlogen; zoals in 480 de Griekse eenheid tot stand kwam, doordat de gezamenlijke Grieken de Atheners als leiders ter zee, de Spartanen als aanvoeders te land kozen, zo moet ook nu met instemming van alle Grieken een eendrachtige samenwerking worden geschapen tegenover Thebe en zijn machtsaanspraken. De gedachte aan een Griekse eenheid krijgt zelfs een symbolische vorm in het advies van een van de Spartaanse redenaars om nu sámen Thebe te dwingen tot betaling

⁶⁷ Diod. XV, 62; vgl. Demosth. XVI, 12. Over de motieven van de Atheense weigering vgl. Cloché, *La politique étrangère*, 99 vlg.

van de *δεκατή*. Meer in het praktische vlak leggen ze de nadruk op de verplichting van Athene, krachtens het verdrag (van 371) hulp te bieden. Het is opvallend, dat deze argumenten blijkbaar even weinig vat hebben op de Atheners als de rede van Andocides in 393: Xenophon moet bekennen, dat het Spartaanse beroep op de Panhelleense *συνωμοσία* van 480 weinig effect sorteert, en dat men meer geneigd is Sparta zijn optreden tegen Arcadië kwalijk te nemen dan dat men zich laat imponeren door de juridische legitimiteit van de Spartaanse tegenactie. Wat ten slotte de doorslag geeft is niet de panhelleense fraseologie, maar het klemmend beroep op de Atheners door de Corinthiër Cleiteles en de Phlasiër Procles, die de Thebaanse raid op hun grondgebied hadden ondervonden en bovendien onverbloemder kunnen speculeren op het nut, dat een dergelijke „symmachie” voor Athene zal bezitten — hetgeen voor Sparta uiteraard moeilijker was om naar voren te brengen. Maar nog is de steun, die Athene aan de verbondenen geeft weinig effectief.⁶⁸⁾ Eerst wanneer enkele maanden later dezelfde Procles van Phlius, met instemming der Spartanen, ter effectuering van het verdrag een formele alliantie voorstelt met gedeeld commando, krijgt het verbond een sterkere fundering. Het eigenaardige voorstel van de Athener Cephisodotus om de leiding aldus te verdelen, dat beide partijen om beurten op alle oorlogsterreinen het commando zullen delen, moet als een amendement van Atheense kant worden beschouwd, dat door Sparta wel moest worden aanvaard. Daarmee kreeg Athene in feite invloed op de operaties te land, hoewel het niet duidelijk is, hoe men zich deze werkverdeling praktisch moet voorstellen.⁶⁹⁾

Een belangrijk document uit 369/8 laat zien, dat Athene ook het werk van de nieuwe coalitie als een verdediging van de Griekse vrede beschouwt. In de zomer van 368 neemt de raad een resolutie aan, die de leden van de Bond, vertegenwoordigd door de *σύνεδροι*, opdraagt aan de volksvergadering elk voorstel voor te leggen, dat hun goedgevindt, als eerbetoon aan Dionysius van Syracuse; deze had in een brief steun toegezegd aan de herbouw van de in 373

⁶⁸⁾ Omtrent de vergadering waar de ev. hulpverlening aan Sparta aan de orde kwam vgl. Demosth. XVI, 12 en Ps. Demosth. LIX, 27; de halfslachtige steun van Iphicrates bij Xenophon Hell. VI, 5, 51, die overigens ten onrechte Iphicrates zelf verantwoordelijk maakt voor het weinig efficiënte optreden van de Atheners. Ook hier doet zich de invloed van de anti-Spartaanse partij in Athene gevoelen (vgl. Cloché, REA, XXV, 1923, 23 vlg.).

⁶⁹⁾ Xen. Hell. VII, 1, 1-14; Diod. XV, 67. Het is moeilijk in te zien, hoe een dergelijke vorm van samenwerking tot een doeltreffende oorlogvoering kon leiden. Diodorus schijnt te willen zeggen, dat in Sparta en in Athene een gedeeld oppercommando heeft gewerkt; dit is in elk geval begrijpelijker dan een voortdurende wisseling van commando's tijdens de militaire operaties zelf.

verwoeste Apollo-tempel te Delphi.⁷⁰⁾ Deze actie was reeds voorafgegaan door het zenden van een hulpcorps aan de geallieerden, tijdens de tweede Thebaanse invasie van de Peloponnesus in 369, waarvoor hij door de Atheense volksvergadering met een gouden krans was beloond.⁷¹⁾ In de resolutie worden Dionysius en Hermocritus geprezen om hun verdiensten jegens het Atheense volk en zijn bondgenoten, en omdat zij „de vrede van de koning” te hulp kwamen, die de Atheners, de Spartanen en de andere Grieken (!) hebben gesloten? Welke vrede is hiermee bedoeld?

De meningen zijn verdeeld. Volgens Ed. Meyer, Beloch, Migniliano kan dit alleen betrekking hebben op het in 371 te Sparta gesloten verdrag. Hampl heeft deze opvatting bestreden met het argument, dat Sparta door zijn optreden tegen Thebe in 371 dit verdrag buiten werking had gesteld en dat men daarop dus niet meer kon teruggrijpen. Z.i. moet hier dus sprake zijn van de overeenkomst te Athene uit het najaar van 371. Dit is m.i. niet vol te houden. Immers, wanneer Athene werkelijk alleen deze bevestiging van de Koningsvrede als geldig beschouwde, kan men zich nauwelijks zo hebben uitgedrukt als hier gebeurd is: „de Koningsvrede, die de Atheners, de Spartanen en de andere Grieken gesloten hebben”. Want in 371 waren niet zozeer „de andere Grieken” bij de vrede inbegrepen, als wel de leden van de Peloponnesische bond. Bovendien is het vreemd, dat in dat geval Sparta, dat niet anders was dan een lid van de nieuwe „pseudo-alliantie”, zo uitdrukkelijk wordt vermeld naast Athene en de andere Grieken. Wederom blijkt hier, dat een overtreding van de geest en de letter van de Koningsvrede deze niet werkelijk buiten werking stelt; hier moet n.l. bedoeld zijn op de vrede van Sparta van 371 en via deze op het „model”, de vrede van 386, zoals blijkt uit de vermelding van de vrede *des konings*. Waarom echter de vrede van 371? Omdat Dionysius blijkbaar in zijn brief aan Athene geschreven had over de „opbouw van de Delphische tempel” en de vrede. De verbinding van beide begrippen wettigt het vermoeden, dat de tyran welbewust wilde aanknopen bij de vrede van Sparta in 371, waar, zoals men weet, de kwestie van de bijdragen aan deze tempel aan de orde waren geweest. Het is niet bekend, of deze clausule ook bij het verdrag te Athene van hetzelfde jaar is overgenomen, maar gezien het beperkte karakter daarvan is een zo uitdrukkelijk panhelleense maatregel daar waarschijnlijk niet ter sprake gekomen.

De vrede van 386 blijft dus weer als „perfectum praesens” functioneren. Maar tegelijkertijd is het opmerkelijk, dat Athene

⁷⁰ I.G. II². 103; Tod. II, 133. Vgl. K. Stroheker, Dionysios van Syrakuse, Wiesbaden 1958, 141 vlg.; 235.

⁷¹ Xen. Hell. VII, 1, 20 vlg.; 28; Diod. XV, 70, 1.

zich zo uitdrukkelijk alleen als de wettige verdedigster van de Koningsvrede beschouwt. Dit werpt een merkwaardig licht op het bondgenootschap met Sparta. Wanneer Athene zich zo inspant om Dionysius te eren om zijn bijdrage voor de tempel in Delphi en de Griekse vrede in het algemeen, steekt daarachter ongetwijfeld ook de wens het morele initiatief van Sparta over te nemen. Moet hierachter een verkoeling van de verhouding met Sparta worden gezocht? Het staat wel vast, dat Callistratus in een zeker opportunisme heeft getracht de zaken voor Athene zo voordelig mogelijk te regelen. Dat de belangen van Athene enerzijds, Sparta en de Peloponnesische bondgenoten anderzijds niet altijd parallel gingen, blijkt ook uit het meningsverschil omtrent de vraag, waar de tweede hulpexpeditie van Dionysius in 368 het voordeligst kon worden ingezet (Xen. Hell. VII, 1, 28). Toch ligt deze opvallende nadruk op het handhaven van de Koningsvrede, m.i. op een ander vlak en is niet in de eerste plaats te zien als poging Sparta propagandistisch te overtroeven. Het is nl. zo, dat juist in deze jaren Athene, ondanks zijn grote aspiraties in Griekenland, minder feitelijke steun geniet in de Attische bond.⁷²⁾ Het tracht dus, door de nadruk te leggen op de verdediging van de Griekse vrijheid, ook in het verleden, de aanvankelijke idealistische geestdrift wat op te warmen. Dat blijkt ook uit het decreet ter ere van Mytilene uit 369, waarin uitvoerig wordt betoogd, dat de stad waardevolle hulp heeft geboden in de afgelopen oorlog tegen Sparta, toen Sparta, in strijd met de verdragen de Grieken in hun vrijheid bedreigde. Deze jegens Sparta weinig tactvolle uitweiding moet veeleer als een verwijzing naar de principiële doelstelling van de Tweede Attische bond worden gezien, dan als een opzettelijk tegen Sparta gerichte passage.⁷³⁾ Ook hier blijkt, dat Athene zich blijft beschouwen als de garant van de „autonomie” in Griekenland, en dus als de stad, die de geest van de algemene Griekse vrede trouw naleeft.

Een nieuwe poging om een „algemene vrede” (zoals Diodorus het

⁷² Met name de afval van Euboea (waarschijnlijk in 370; Xen. Agesilaus II, 24; Hell. V, 23). Ook elders ging het Athene diplomatiek niet voor de wind; vooral in het noorden, waar de Thebanen hun macht uitbreidden in Thessalië en een bondgenootschap sloten met Macedonië (Diod. XV, 67, 3-4), ontving Athene weinig steun van zijn Peloponnesische bondgenoot (Cloché, La politique étrangère, 110 vlg.)

⁷³ Eredecreet voor Mytilene I.G. II² 107; S.I.G. 164; Tod, II, 131. De betreffende passage regel 36-49: *κασι επειδή Λακεδαιμόνιοι επεστράτευσιν τοις Ἑλλησιν παρὰ τῶν ὄρκων καὶ τὰς συνθήκας, αὐτοὶ τε] ἐβοήθουν καὶ τοὺς ἄλλους συμμάχοις πα]ρεκάλεσαν βοηθεῖν τὴν καθήκουσαν Ἀθηναίους βοήθειαν, ἐμμένοντες ἐν τοῖς ὄρκοις, ἐπὶ τοὺς παραβαίνοντας τὰς σπονδάς, ἀξιοῦσιν δὲ . . .* Er was twijfel gerezen aan de Atheense bedoelingen (41, 42); het gezantschap van Mytilene moest klaarblijkelijk door dit decreet van de Atheense integriteit en dankbaarheid worden overtuigd.

formuleert) tot stand te brengen wordt in 368 ondernomen.⁷⁴⁾ De satraap Ariobarzanes stuurt uit naam van de Perzische koning Philiscus van Abydos naar Griekenland om een vredescongres te beleggen en de goede diensten van de koning aan te bieden. De situatie scheen niet ongunstig; Thebe had teleurstellingen moeten boeken in de Peloponnesus en in Thessalië; Sparta voelde zich bedreigd door de activiteiten van de Arcadische bond onder Lycomedes, die het noorden van Laconië plunderde; ook Thebe was met dit nieuwe machtselement weinig ingenomen.⁷⁵⁾ De plaats van samenkomst is ditmaal Delphi. Dat wettigt het vermoeden, dat de kwestie van steun aan de Delphische Amphictyonie weer aan de orde is geweest en mogelijk ook weer de bijdrage aan de herbouw van de tempel is besproken.

Van de vrede komt echter niets terecht. Volgens Diodorus weigerde Thebe af te zien van zijn macht in Boeotië, terwijl Sparta, volgens Xenophon, Messenië niet wilde vrijlaten. Het is waarschijnlijk, dat de „harde” houding van Sparta beïnvloed werd door de steun van Dionysius, die, zoals we reeds zagen, de verdedigers van de Griekse vrede tegen Thebe steunde en bijdragen schonk voor de herbouw van de tempel in Delphi. Het is echter duidelijk, dat er in de situatie van het ogenblik en gezien de eisen, die de partijen aan elkaar stelden, van een algemene vrede geen sprake kon zijn. Het machts-evenwicht van de beide „blokken” leidde er toe, dat de autonomie eenvoudig een diplomatieke speelbal werd, die men elkaar toewierp in de hoop, de bondgenoten en onderdanen van de tegenstander van hem los te maken.

Wat Xenophon constateert is echter iets geheel anders. Zijn commentaar op dit mislukte vredescongres is een typerend bewijs voor het feit, dat er Grieken zijn geweest, die werkelijk ernst wilden maken met de *morele* verplichtingen, die de aanwezigheid van een dergelijk congres in Delphi met zich meebracht. „Toen zij daar gekomen waren, stelden ze zich in geen enkel opzicht in verbinding met de godheid om te weten, hoe de vrede tot stand zou moeten komen, maar voerden hun overleg geheel uit eigen kracht”.⁷⁶⁾ Reeds de mentaliteit van de deelnemers, die „allen zeer hoog van zichzelf dachten”, was geschikt een dergelijk congres a priori te doen mislukken. Het is bijzonder interessant, dat deze wat zure beschouwing voortvloeit en volgt uit de hier en daar met bijtende ironie doortrokken weergave van de zelfstandigheidsaspiraties bij de

⁷⁴ Xen. Hell. VII, 1, 27; Diod. XV, 70; Nepos, Epaminondas 4; Plut. Apophth. 14. p. 193 c.

⁷⁵ Xen. Hell. VI, 5, 6-10; versterking van de bond door Lycomedes en poging zich los te maken van de grote machten: Xen. Hell. VII, 1, 23-27; Diod. XV, 59.

⁷⁶ Xen. Hell. VII, 1, 27; vgl. De Vectigalibus 5, 9; 6, 5.

Arcadiërs en de Eleërs. Xenophon acht de Spartaans-Atheense coalitie de ware basis voor een Griekse vrede en heeft geen goed woord over voor de overmoed van de staatjes, die zich aan dit front ter verdediging van de Griekse vrijheid willen onttrekken. Ook in dit geval is de moraal terdege gelieerd met een bepaalde (d.w.z. anti-Thebaanse) politieke stellingname.

VIII

Diodorus vermeldt bij het jaar 366/65, dat de Perzische koning gezanten naar Griekenland stuurde om de Griekse staten tot het sluiten van een algemene vrede over te halen. Met deze vrede kwam, volgens deze bron, een eind aan de Thebaans-Spartaanse oorlog die „meer dan vijf jaar had geduurd sedert de slag bij Leuctra”. Wederom is er een aanzienlijk verschil tussen Diodorus (Ephorus) en Xenophon. De laatste beschrijft uitvoerig de onderhandelingen in Susa, waar Pelopidas met succes een Thebaanse „Koningsvrede” weet te verkrijgen. Gesteund door de koninklijke garanties belegt Thebe vervolgens een panhelleens congres, waar het de Griekse staten onder bedreiging dwingt de vrede te aanvaarden. Het congres loopt echter op een échec uit, daar noch de Arcadiërs noch de Corinthiërs de eed op de nieuwe vrede willen afleggen. „Zo liep,” zegt Xenophon, „deze poging van Pelopidas en de Thebanen om de hegemonie te bemachtigen op niets uit.” Maar in 365 besluiten enige Peloponnesische staten, waaronder Corinthe en Phlius toch vrede te sluiten met Thebe; deze komt inderdaad in 365 tot stand. ⁷⁷)

De vraag, wie van beide auteurs de voorkeur verdient is verschillend beantwoord. Zo voeren Ed. Meyer, De Sanctis, Momigliano, Cawkwell het pleit voor de „algemene vrede” van Diodorus; Hampl, Accame, Ryder menen echter dat Xenophons versie de juiste is. Het is noodzakelijk op deze kwestie althans in hoofdlijnen in te gaan; er is nl. alle reden aan te nemen, dat, wanneer één van beide auteurs zich heeft vergist, de gebeurtenissen zelf tot deze vergissing aanleiding hebben gegeven. Daarbij is het weer opmerkelijk, dat het verschil tussen Xenophon en Diodorus van dezelfde aard is als geconstateerd werd naar aanleiding van de vredes van 386, 375, en weldra ook van 362. Diodorus brengt een „algemene

⁷⁷ Xen. Hell. VII, 1, 33, 35, 38; Demosth. XIX, 137. De vrede tussen Thebe, Corinthe en andere steden: Xen. Hell. VII, 4, 7-12; Diod. XV, 76, 3; Plut. Pelop. 30. (Von Scala 166, pag. 158). Litteratuur o.m.: Ed. Meyer, G. d. A. V, 447; Momigliano, Riv. di Fil. 1934, 490; Hampl, 61 vlg.; T. T. B. Ryder, The supposed common peace of 366/5, Class. Quarterly, N.S. 7, 1957, 199-206; G. L. Cawkwell, The common peace of 366/5, Class. Quarterly N.S. 11, 1, 1961, 80-86.

vrede'' ter tafel, Xenophon bepaalt zich tot de beschrijving van een diplomatieke episode in de strijd om de hegemonie. Dit laatste blijkt wel bijzonder duidelijk uit de bovengeciteerde zin omtrent het mislukken van de algemene vrede van Thebe.

Volgens Diodorus komt de algemene vrede werkelijk tot stand. Dat kan van het congres te Thebe nauwelijks gezegd worden, zoals uit Xenophon blijkt. Pas in 365 wordt de vrede tussen Thebe en een aantal Peloponnesische staten geëffectueerd. Men kan dus zeggen: de Perzische en Thebaanse algemene vrede van 367 mislukt en de vrede, die in 365 wordt gesloten is geen algemene vrede. Het is uitgesloten, dat Xenophon, die de geschiedenis van deze jaren zeer gedetailleerd vermeldt, een „algemene vrede'' zou hebben weggelaten, waarop de tekst van Diodorus (Ephorus) betrekking heeft. Derhalve is óf de versie van Diodorus geheel te verwerpen, óf hij heeft eenvoudig de vredesonderhandelingen in Thebe van 367 en het verdrag tussen Thebe en de Peloponnesische staten met elkaar verward en gecombineerd. Het eerste is niet zeer waarschijnlijk; al is de interpretatie van Diodorus (Ephorus) soms onjuist, hij verzint dergelijke episodes niet. Het tweede ligt veel meer voor de hand. Indien dit het geval is, zou het kunnen zijn, dat de verwarring verklaarbaar wordt, doordat de vredesonderhandelingen van 365 zich nauw laten betrekken op de bepalingen van 367. Wij menen inderdaad, dat dit het geval is.

We moeten uitgaan van het buitengewoon uitvoerige verslag, dat Xenophon van het congres in Susa heeft gegeven. Deze weergave is zo gedetailleerd, dat men niet aan de gedachte ontkomt, dat Xenophon een speciale reden heeft gehad om zoveel aandacht aan een zaak te besteden, die, zoals hij zelf erkent, op niets uitliep. Er is alle reden om met Marta Sordi aan te nemen, dat Xenophon met opzet deze Thebaanse Koningsvrede als een impliciete caricatuur van de Spartaanse van 386 aan zijn lezers heeft willen voorleggen. ⁷⁸) De „leeuw'' Pelopidas Koning baarde de „muis'' van het mislukte congres in Thebe. Tegenover de uitvoerigheid, waarmee deze hoge inzet van Thebe de hegemonie in Hellas te verwerven juist in het licht van het fiasco dat daarop volgde min of meer belachelijk wordt gemaakt, stelt Diodorus weinig of niets: eerst bij de terugblik op het leven van Pelopidas maakt hij melding van diens missie naar de koning en zijn invloed aan het Perzische hof, waardoor hij de koninklijke goedkeuring kreeg voor de Thebaanse politiek ten aanzien van Messenië. ⁷⁹) Het is mogelijk, dat derhalve Ephorus de missie naar Susa wel heeft vermeld bij het jaar 367, maar dat Diodorus dit bericht heeft verward met het congres in

⁷⁸ Sordi, *Athenaeum* 1951, 333 vlg.

⁷⁹ Diod. XV, 81, 3.

Thebe, dat hierop volgde en waar Perzische afgevaardigden aanwezig waren. In elk geval is Xenophon voor deze feiten onze beste zegsman.

Vergelijken we nu de mededelingen van Xenophon omtrent het congres in Susa, met name t.a.v. de bepalingen, waaronder deze Koningsvrede tot stand kwam, met de vrede zoals die in 365 tussen Thebe en enige Peloponnesische staten tot stand kwam, dan blijkt, dat op drie punten er een overeenkomst te constateren valt:

1. Blijkens Xenophon VII, 1, 36 waren de steden, welke de vrede van Susa moesten tekenen, zonder meer verplicht „te volgen”. Dit is de terminus technicus, die de verplichting van bondgenoten aanduidt, met name in de Peloponnesische bond en hier ook ten opzichte van Thebe.⁸⁰ Op zichzelf is dit van groot belang: er blijkt uit, dat Thebe allerminst een vrede op basis van autonomie voor ogen stond, maar domweg een militaire hegemonie met steun van Perzië. Wat Sparta in 386 de facto bereikte, hoewel het de autonomie van de Griekse staten heette na te streven, wordt door de Thebanen brutaalweg als vredesbepaling opgelegd. Bezien we nu Xenophons verslag van de onderhandelingen tussen Thebe enerzijds, Corinthe, Phlius anderzijds (VII, 4, 10 vlg.), dan lezen we, dat de „Thebanen wensten, dat zij (nl. de vredesluitenden) ook een bondgenootschap met hen sloten”. Dit is precies, wat te Susa met het „volgen” was bedoeld. Er blijkt, dat Thebe deze bepaling dus zonder meer nog als geldend beschouwt. Intussen, de zaak gaat niet door: Corinthe weigert zich bij een tegen Sparta gericht bondgenootschap aan te sluiten en verkrijgt tenslotte een vrede „waarbij ieder houdt wat hij zelf had”. Ook deze bepaling is niet anders dan de autonomie-clausule van de Koningsvrede, zoals die ook weer in 367 werd naar voren gebracht.

2. In Isocrates' rede van Archidamos, die betrekking heeft op de situatie van 365, toen verscheidene van Sparta's bondgenoten op Sparta pressie uitoefenden vrede te sluiten, wordt uitdrukkelijk het prijsgeven van Messenië afgewezen. Maar dat houdt in, dat een vrede met Thebe alleen mogelijk was op de voorwaarden van Susa en Thebe in 367.⁸¹)

3. In een passage uit dezelfde rede lezen we, dat het absurd is, dat men de koning wel in het bezit laat van geheel Azië, maar

⁸⁰ Over de betekenis van dit ἀκολουθεῖν vgl. Xen. Hell. VI, 5, 1; 11, 2, 20; V, 3, 26; V, 2, 7; V, 2, 8; 3, 25. De protesten van Autocles in 371; Hell. VI, 3, 7. Belangrijke opmerkingen hierover bij Sordi, Riv. di Fil. 1951, 57 vlg. (al is de verklaring van de plaats Hell. VI, 5, 1 niet geheel bevredigend).

⁸¹ Isocrates, Archidamos 11: *Καίτοι λίαν προθύμως οἱ σύμμαχοι συμβεβουλεύκασιν ὑμῖν, ὡς χρὴ Μεσσηνὴν ἀφέντας ποιήσασθαι τὴν εἰρήνην. Οἷς ὑμεῖς δικαίως ἂν ὀργίζοισθε πολὺ μᾶλλον ἢ τοῖς ἐξ ἄρχῆς ἀποστάσιν ἡμῶν.*

Messenïë, dat vroeger door Sparta werd gekoloniseerd dan Azië door de Perzen, aan Sparta wil ontnemen.⁸²⁾ Daaruit blijkt, dat zij, die vrede met Thebe willen sluiten zich automatisch bij de bepalingen van de Koningsvrede ten aanzien van Klein-Azië neerleggen. Dat betekent nog niet, dat Thebe in 365 Corinthe en de andere staten zal hebben gedwongen een eed af te leggen „volgens het koninklijk schrijven”, zoals dat in 367 wel het geval was. Dit was immers reeds toen op een volledige mislukking uitgelopen; in plaats van dat de steden „wel zouden aarzelen zowel de Thebanen als de koning tot vijand te krijgen” gelijk Pelopidas hoopte, had men uitdrukkelijk betoogd, dat een verdrag met de koning onnodig was, omdat de Koningsvrede nog voortbestond.⁸³⁾ Het prestige van de koning was niet meer dat van 386! Toch bleef de grondslag van de Koningsvrede, ook wat betreft de erkenning van de macht van de koning over de Kleinaziatische Grieken, onverminderd gelden. De rede van Archidamos bij Isocrates levert daarvan indirect het bewijs.

Mag men nu zeggen, dat de vrede van 365 een algemene vrede was? Er is een duidelijk verband tussen de vredesonderhandelingen van Thebe met Corinthe, Phlius, Epidaurus enerzijds, en de Thebaanse „Koningsvrede” van 367 anderzijds. De vergissing van Diodorus wordt hierdoor begrijpelijk. Maar, ook al golden de bepalingen van de Koningsvrede van 386 weer als norm en richtlijn, van een enigszins „algemeen” karakter is ditmaal zo weinig sprake, dat men hier wel met het minst veelomvattende revival van de vrede op basis van zelfbeschikkingsrecht te maken heeft uit de Griekse geschiedenis. Athene stond er geheel buiten; het trachtte door zijn gunsten tussen Arcadië en Sparta te verdelen alleen de Thebaanse machtsuitbreiding tegen te gaan, zonder overigens zich veel aan het verbond met Sparta gelegen te laten liggen. De Arcadische bond, Argos, Elis doen niet mee. Dat de Perzische koning bij deze onderhandelingen zou hebben bemiddeld, zoals Momigliano schijnt aan te nemen, is bijzonder onwaarschijnlijk. Erkend moet worden, dat het juiste aantal steden, dat zich bij deze vrede aansluit, niet met zekerheid kan worden vastgesteld: Xenophon spreekt van de Corinthiërs, de Phlasiërs en „zij die met hen kwamen”. Maar deze laatsten kunnen slechts kleine verspreide steden zijn geweest uit de Peloponnesische bond, zoals o.m. Epidauros.⁸⁴⁾

⁸² Isocr. Archidamos 26 en 27, speciaal: *καὶ τούτων ἡμῖν ὑπαρχόντων τῷ μὲν βαρβάρῳ τὴν Ἀσίαν ὡς πατρίαν οὖσαν ἀποδιδόασιν...* (vgl. Cawkwell, art. cit. 82).

⁸³ Xen. Hell. VII, 1, 40. Karakteristiek voor het „prestige” van de koning is het antwoord van de Arcadische afgevaardigde Antiochos aan de bondsvergadering omtrent de nieuwe Koningsvrede (Xen. Hell. VII, 1, 38).

⁸⁴ Isocr. Archidamos 135: *Ἐπιδαυροῖς μὲν οὖν καὶ Κορινθίους καὶ Φλειασίους οὐδεὶς ἄν ἐπιπλήξειεν.*

We hebben hier dus het merkwaardige geval, dat een vrede tussen enkele staten geheel volgens de richtlijnen van de „algemene vrede” tot stand komt. Eén ding verdient in dit verband bijzondere vermelding: de tekst van Xenophon schijnt er op te wijzen, dat de vrede naar het model van de Koningsvrede, dus met vrijheid en zelfbeschikkingsrecht ook in de betrekkingen tussen afzonderlijke verdragssluitende staten, nu als de „rechtvaardige vrede” wordt gekwalificeerd; „Als ze wilden, zouden ze komen om met hen (de Thebanen) de rechtvaardige vrede te sluiten” (d. w. z. waarbij de zelfstandigheid van de partijen blijft gehandhaafd).

IX

In het najaar van 362 werd bij Mantinea de grote slag geleverd, die, zoals Xenophon het uitdrukt, door de Grieken als beslissend werd beschouwd ten aanzien van de vraag, wie in Hellas de hegemonie zou verwerven. Maar door de dood van Epaminondas bleef de einduitslag onbeslist; uitgeput sloten de strijdenden reeds op het slagveld een verdrag; elke partij was overwinnaar én overwonnene; niemand meende dus aan zijn eer te kort gedaan te hebben, maar de overwinning, die beide partijen aan zichzelf toeschreven, leverde niets op met betrekking tot de vraag naar de hegemonie. Kort na de slag werd het voorlopige verbond door een vrede gevolgd; Sparta weigerde van Messenië af te zien, en bleef derhalve van de vrede uitgesloten.⁸⁵)

Wederom spreekt Diodorus van een „algemene vrede”, ja zelfs van vrede en bondgenootschap, terwijl Xenophon daarover zwijgt. In dit geval is het verschil wel heel groot: niet alleen blijft bij Xenophon elke vermelding van een vrede achterwege (hij vermeldt slechts het sluiten van een verdrag op het slagveld), maar zijn beoordeling van de situatie na Mantinea is van dien aard, dat men zich nauwelijks kan voorstellen, dat hij voor de vrede überhaupt enige interesse zou hebben kunnen opbrengen. Immers, de onbesliste eindafloop had voorgoed de mogelijkheid om een hegemonie te vestigen in Griekenland weggenomen: er heerste groter „verwarring en chaos” in Griekenland dan ooit tevoren. Wie zoiets schrijft, kan een algemene vrede als in 362 werd gesloten niet anders zien, dan als een tijdelijke opschorting van de *bellum omnium contra omnes* uit oorlogsmoeheid en armoede.

⁸⁵ Xen. Hell. VII, 5, 26 en 27; Diod. XV, 89 vlg.; Plut. Ages. 35, 3-4; Polyb. IV, 33, 8 en 9; v. Scala 175; Hampl, o.c. 107 vlg.; F. Taeger, *Der Friede von 362/1*, Stuttgart 1930; Momigliano, *Riv. di Fil.* 1934, 494 vlg. Verdere litteratuur bij Hampl, o.c. 107.

In feite gaat het hier om een verschil in interpretatie, want het staat vast, dat Diodorus' bron formeel gelijk heeft. Het hoogst belangrijke document uit Argos, waarin de Grieken antwoord geven aan de opstandige satrapen, die hen om hulp verzoeken tegen de Perzische koning, maakt expliciet melding van een algemene vrede: zelfs komt in de tekst van dit officiële stuk voor het eerst het begrip *κοινή ειρήνη* voor.⁸⁶⁾

Het probleem ten aanzien van deze vrede ligt dus niet zozeer in de vraag of er van een *κοινή ειρήνη* sprake is, dan wel wat de betekenis van deze vrede is. Bezien we het antwoord aan de Perzische satrapen, dan schijnt hier een nieuw begin te zijn gemaakt en een panhelleens bewustzijn te hebben gezegevierd. De Grieken hebben hun onderlinge geschillen bijgelegd „opdat zij, bevrijd van onderlinge oorlogen ieder hun eigen stad zo groot en welvarend mogelijk kunnen maken en nuttig en sterk blijven voor hun vrienden.” Bovendien spreekt uit de afwijzing van het verzoek van de satrapen en de impliciete bedreiging jegens de koning, dat hij zich niet in de Griekse zaken moet mengen, een zeker zelfvertrouwen. Taeger heeft dan ook hieruit menen te kunnen afleiden, dat Griekenland een nieuwe weg is ingeslagen en zich voor het eerst openlijk tegen inmenging van de Perzische koning verzet, waardoor z.i. aan deze vrede een principiële betekenis toekomt in het kader van de panhelleense politiek tegenover Perzië, zoals deze later door Philippus werd overgenomen.⁸⁷⁾

Het is niettemin zowel uit Xenophon als uit Diodorus duidelijk op te maken, dat nooit een algemene vrede zozeer voortkwam uit onmacht als deze. De belligerenten waren volledig uitgeput. De idealistische doelstelling, zoals die in de inscriptie tot uitdrukking komt, moet dan ook in dit licht worden gezien. De behoefte de steden groot en welvarend te maken en nuttig en sterk te blijven voor de vrienden, is m.i. niet meer dan een in het positieve gewende erkenning van eigen onmacht en verarming. Men zou deze verklaring dan ook in het licht kunnen zien van wat de Corinthiërs enige jaren tevoren in Sparta naar voren brengen, wanneer zij de Spartanen smeken vrede te sluiten met Thebe of anders hun toe te staan, dit te doen. Zij betuigen, dat hun situatie uitzichtloos is en dat de enige wijze, waarop ze hopen ooit nog voor Sparta van enig nut te kunnen zijn, gelegen is in een vrede met Thebe, zodat ze tenminste niet geheel ondergaan. Wie voor zijn vrienden nuttig

⁸⁶ Syll. I³ 182; Tod II, 145. Voor het eerst op 362 betrokken door A. Wilhelm, *Österr. Jahreshfte* 3, 1900, 145 vlg.; vgl. ook G. de Sanctis, *La pace del 362/1*, *Riv. di Fil.*, N.S. 12, 1934, 145 vlg.

⁸⁷ Het standpunt van Taeger werd afdoende weerlegd door Hampl, o.c. 109. Vgl. ook Bengtson, *Griech. Gesch.*, 2e Aufl., 277.

wil zijn, moet vrede sluiten.⁸⁸⁾ Enige jaren later zal Isocrates de Atheners raden een algemene vrede te sluiten en de uitzichtloze bondgenotenoorlog te beëindigen: wat z.i. voorop moet staan, is de vraag, hoe Athene niet door onrecht, maar door zelfbeheersing, matiging en vreedzame gezindheid wederom vrijwillig de morele hegemonie zal kunnen verwerven, die het door een welbewust streven naar heerschappij heeft moeten prijsgeven. Ook Xenophon uit zich in zijn „inkomsten” in deze geest.⁸⁹⁾ Dit impliceert dat een voortzetting van de oorlog om anderen militair te overheersen de eigen gemeenschap verarmt en verzwakt.

Dat deze vrede dan ook primair de steden in de gelegenheid moest stellen om elk voor zich op krachten te komen, maar dat geen enkele nieuwe politieke vormgeving van de Griekse wereld is nagestreefd, blijkt duidelijk uit de tekst van het document. Er wordt betoogd, dat de Grieken hun geschillen bijleggen tot een algemene vrede. Dit is minder dan in Diodorus' tekst aanwezig is of in de passage, die Polybius aan de vrede wijdt (en die vermoedelijk op dezelfde bron als Diodorus teruggaat (Callisthenes?): beiden vermelden, dat er een *bondgenootschap* tot stand kwam.⁹⁰⁾ Dit wordt schijnbaar gesteund door het document uit Argos, waar de Grieken zich onderling verbinden, degene die de vrede bedreigt, gezamenlijk te zullen afweren. Maar er staat daar alleen, dat de gemeenschappelijke afweer zal geschieden op een wijze, „die de nu tot stand gekomen vrede waardig is”, d.w.z. op grond van onderlinge garanties, die de vrede waarborgen. Er wordt niets gezegd over een symmachie,⁹¹⁾ en men vraagt zich af, hoe deze er zou hebben uitgezien; het is moeilijk aan te nemen, dat de Grieken zich onderling tot een symmachie hebben kunnen verbinden, die van nature gericht was tegen aanvallers van buiten, welke op dat moment geen enkele bedreiging vormden. Veel waarschijnlijker is, dat Diodorus of zijn bron tot deze onnauwkeurigheid kon komen op grond van het feit, dat ook ondanks de vrede van 362 de grote bondgenootschappen in Griekenland bleven voortbestaan; tenslotte is het denkbaar, dat hier wederom vanuit het perspectief van de vrede van 338 een symmachie van alle Grieken in de verhoudingen van 362 werd teruggeprojecteerd.

Dat er in 362 een federatie van Griekse staten tot stand zou zijn gekomen, een soort volkenbond, zoals b.v. door Hammond wordt

⁸⁸⁾ Xen. Hell. VI, 4, 7 vlg.

⁸⁹⁾ Isocr. de Pace passim; Xen. de Vectig. 5.

⁹⁰⁾ Polyb. IV, 33, 8-9; zie het commentaar van F. W. Walbank, A commentary on Polybius, 482.

⁹¹⁾ Volgens Hampl, o.c. 26 vlg., 103 vlg. kan van een „symmachie” geen sprake zijn; ook Accame, Lega Ateniense 171 vlg. bestrijdt deze gedachte. Walbank schijnt veeleer geneigd Diodorus' bericht te aanvaarden.

geopperd in zijn „History of Greece”, is een door niets gerechtvaardigde vooronderstelling.⁹²⁾ Weliswaar is er in het antwoord aan de satrapen sprake van „de Grieken” en zelfs van de pluralis „wij”. Dit heeft reeds Monigliano er toe gebracht aan te nemen, dat het hier moet gaan om het *συνέδριον* van de Attische bond, het lichaam, dat zich namens de bondgenoten kan uitspreken tegenover buitenlandse gezanten. Maar wij weten over een synhedrion, dat zich namens *alle* Grieken uitspreekt omtrent de verdediging van de vrede, niets vóór 338. Momigliano⁹³⁾ is dan ook van mening, dat het betreffende document niet op de vrede van 362, maar op de Atheense vrede van 371 betrekking heeft, een theorie, die, afgezien van de problemen met betrekking tot een zo vroegtijdige datering van de satrapenopstand, alleen vol te houden is, wanneer men, zoals Momigliano aanneemt, de vrede van 371 als een uitbreiding van de Attische bond beschouwt. Wij meenden reeds deze opvatting te moeten afwijzen. Hampl heeft er terecht op gewezen, dat een dergelijk spreken namens de Grieken geen Synedrion vooronderstelt; men zou kunnen aannemen, dat het verzoek van de satrapen het vredescongres, dat bezig was een voorlopige regeling te treffen, bereikte tijdens de onderhandelingen en dat dit congres zich namens de Grieken tot de satrapen heeft gericht. Het feit, dat van „de Grieken” wordt gesproken is niet ongewoon; ook in 371 hebben „de Grieken” aan Athene het recht op Amphipolis toegekend (Aeschin. 2, 32), zonder dat daarbij van een symmachie of een *συνέδριον* sprake was. Men mag aannemen, dat de panhelleense vredescongressen in deze aangelegenheden gezamenlijke uitspraken konden doen, waarvoor, na de beëindiging van de congressen, geen officieel lichaam meer voorhanden was. Wáár overigens het congres van 362 werd gehouden, wordt uit onze bronnen niet duidelijk; men zou op grond van de vindplaats van de steen aan Argos kunnen denken, maar daar dergelijke stenen wel in alle staten zullen zijn opgesteld, kan men hieruit niet veel concluderen.

Volgens Hampl distantieerden de Grieken zich hier bewust van de Koningsvrede; als zij werkelijk een vernieuwing van de *Koningsvrede* hadden beoogd, zouden zij z.i. juist in een stuk dat aan afvallige satrapen was gericht daarop hebben gewezen. Dit is zeer de vraag. Reeds in 371 speelde de Perzische koning geen rol meer, hoewel men uitdrukkelijk de Koningsvrede trachtte te realiseren. Het was heel goed mogelijk, de Koningsvrede als uitgangspunt te blijven beschouwen, en op basis daarvan de koning in zijn specifieke rechten onaangetaast te laten, mits hij zich niet in de Griekse zaken

⁹²⁾ N. G. L. Hammond, *A History of Greece*, Oxford 1958, 511 vlg.

⁹³⁾ Momigliano, *Riv. di Fil.* 494 vlg.; Hampl, o.c. 26 vlg.

mengde. Niemand was verder in 362 bereid, de koninklijke rechten op de Griekse steden in Ionië in het geding te brengen, ook al ging men er bij gelegenheid gaarne toe over, de Perzen de macht over bepaalde eilanden en steden te betwisten.⁹⁴) De Grieken beschouwden de Koningsvrede nog steeds als geldig; toen de Thebanen de Corinthiërs in 367 wilden dwingen de bepalingen van de „vrede van Pelopidas” na te komen en een eed van trouw te zweren jegens Thebe en Perzië, antwoordden de Corinthiërs, „dat ze geen gemeenschappelijk verdrag met de koning nodig hadden”.⁹⁵) Uit de behandelde plaats in Isocrates’ Archidamos bleek duidelijk, dat ook na 367 de rechten van de Perzische koning a.h.w. automatisch worden erkend door degenen, die met Thebe een vredesverdrag willen sluiten; een verplichting om daarbij expliciet en onder eede de trouwe naleving van de Koningsvrede aan de koning of zijn vertegenwoordigers in Griekenland te beloven bestond echter op dat ogenblik ongetwijfeld niet meer.

Ook uit de tekst van het antwoord aan de satrapen kan niet worden afgeleid, dat de Grieken hun trouw aan de Koningsvrede opzeggen. Het gaat in dit document nl. niet om een principiële koerswijziging, maar om een incidentele situatie, die om een antwoord „ad hoc” vroeg. De deelgenoten aan de vrede betuigen slechts, dat de vrede gehandhaafd zal blijven, zolang de koning zelf niets onderneemt wat de Griekse vrede in gevaar brengen kan. Inderdaad kan men zeggen, dat een dergelijk antwoord onvoorstelbaar zou zijn geweest in de tijd omstreeks 386 en later. Maar deze wijziging is minder het gevolg van de Griekse kracht dan wel van de steeds geringere invloed van de koning in de Griekse aangelegenheden; het is geen welbewuste en definitieve koerswijziging, maar een nuchtere situatiebepaling („wij zijn ons niet van het bestaan van een oorlog tegen de koning bewust”) waaraan niet te veel gewicht mag worden toegekend.

Het is leerzaam kennis te nemen van de volstrekte „afwezigheid” van de Vrede van 362 in de redevoeringen van Isocrates, gehouden tijdens de bondgenotenoorlog. Op zichzelf zegt deze afwezigheid bij een redenaar, die de geschiedenis dwingt en wringt tot ze bewijzen levert voor de door hem naar voren gebrachte politieke thesen, weinig. Maar noch in de Areopagiticus noch in de rede over de vrede schijnt het verdrag van 362 zelfs maar te bestaan. De laatstgenoemde rede is in dit opzicht instructief. De spreker pleit voor een vrede met de afgefallen en nu vijandige vroegere bond-

⁹⁴ Kenmerkend is, dat de Atheense aanval op Samos (366) niet als een inbreuk op de Koningsvrede schijnt te zijn beschouwd (Demosth. XV, 8). Vgl. Cloché, *La politique étrangère*, 122.

⁹⁵ Xen. Hell. VI, 1, 40.

genoten, die niet maar een tweezijdig verdrag is, maar een „vrede met alle mensen”, en wijst daarbij op het paradigma van de vrede „die gesloten werd met de koning en met de Lacedaemoniërs, waarbij de Grieken autonoom moesten worden, de garnizoenen de steden moesten verlaten en ieder zijn eigen gebied mocht behouden” (16). Deze vrede was voor de stad zowel nuttig als rechtvaardig, zegt Isocrates; gezien de gunstige beoordeling van de vrede van 375 op andere plaatsen (b.v. Antidosis 109) moet men welhaast denken, dat hij hierbij speciaal aan het verdrag van 375 denkt. Dit laatste wordt extra waarschijnlijk, doordat in het volgende ingegaan wordt op de protesten van diegenen, die beweren, dat het dwaasheid is Athene te dwingen het gebied dat het thans bezit te laten ontruimen, terwijl Thebe Thespieae en Plataeae behouden kan en de andere steden, die ze in strijd met de eden hebben veroverd. Daaruit blijkt, dat voor de Atheners, die voortzetting van de oorlog wensten, de normen van de vrede van 386 en 375 ten aanzien van Thebe onverminderd als geldig worden gehanteerd. Dit strookt geheel met de politiek van allianties ten nadele van Thebe, die door Athene sedert 362 was gevoerd, en die de „algemene vrede” al dadelijk ondermijnde.⁹⁶) Opvallend duidelijk kiest Isocrates dus een verdrag als norm, gesloten „met de koning en de Lacedaemoniërs”, hetwelk in geen geval kan gelden voor de vrede van 362. Met andere woorden: wanneer hij een pleidooi houdt voor een algemene vrede, waarbij alle staten de autonomie ontvangen, verwijst hij naar een verdrag van minstens 20 jaar eerder, terwijl toch nog geen vijf jaar geleden in Griekenland een dergelijke algemene vrede tot stand gekomen was. Ook in de Areopagiticus blijkt Isocrates de tijd, voorafgaand aan het moment, waarop de rede wordt gehouden, als een tijd van onnodige verzwakking van de Atheense macht te hebben beschouwd. Veeleer is nu de periode, waarin Sparta bij Athene om hulp aanklopte, de grote jaren van Conon en Timotheus, favoriet (65). In een dergelijke beschouwingswijze past geen waardering voor een vrede, die door de Grieken als politiek nulpunt is beschouwd, dat zo gauw mogelijk door coalities en allianties moest worden „opgevuld”, de vrede van 362.

In 362 eindigt een periode van de Griekse geschiedenis. Na de slag bij Mantinea, waarvan men had verwacht, dat hij eindelijk de vraag naar de bezitter van de hegemonie in Griekenland tot

⁹⁶ B.v. het defensieve verbond tussen Athene, Arcadië, Achaea, Elis en Phlius uit 362 (I.G. II, 112; S.I.G. 181; Tod II, 144), dat vooral merkwaardig is om de uitdrukkelijke belofte, dat men elkaar te hulp zal komen, indien de staatsregeling van binnen uit wordt bedreigd of omvergeworpen! Ik volg de datering van Tod, die het verdrag plaatst ná de slag bij Mantinea.

een oplossing zou brengen, krijgt het gebeuren voor Xenophon een chaotisch karakter; hij kan het perspectief, het richtend gezichtspunt van een strijd om de hegemonie er niet meer in ontdekken.⁹⁷⁾ Het machtsevenwicht, dat nu was ontstaan, was het evenwicht van de onmacht. Het resultaat van Mantinea bewijst het totale fiasco van een *militair* uitgevochten strijd om de hegemonie. Maar er is geen enkele reden, dat deze hegemonie niet op andere wijze zou kunnen worden verkregen. In zijn werkje over de Staatsinkomsten acht Xenophon Athene in staat door een doelbewuste vredespolitiek, door een afzien van elke neiging tot overheersing, door arbitrage tussen de elkaar bestrijdende steden, een moreel gelouterde hegemonie te verkrijgen in Griekenland. Terwijl de *ρασαχή* na Mantinea aanvankelijk alleen maar negatief kon worden gewaardeerd, biedt deze zelfde verwarring nu juist aan een staat, die een gelouterde vorm van leiderschap ambieert, ongedachte kansen; zelfs zonder „inspanningen en gevaren” kan nu het leiderschap worden bereikt.⁹⁸⁾ Dit zijn mutatis mutandis de geluiden, die ons ook uit Isocrates' Vredes-rede uit 355 tegemoet klinken. De vrede, economisch harde noodzaak, krijgt een ethisch en panhelleens aureool; intussen blijft het een puur nationale en nationalistisch getinte aangelegenheid. Weliswaar wijst Xenophon met grote nadruk op de plicht van de Grieken, de vrijheid en autonomie van Delphi te verdedigen,⁹⁹⁾ en tracht hij de morele grondslagen van deze nieuwe politiek van Athene te verankeren in een pleidooi voor een doorlopend contact met de goden en panhelleense cultuscentra, maar het door hem verwachte resultaat is in de eerste plaats een grotere welvaart in Athene en de kans, dat de andere Grieken, na de veiligheid van hun eigen staat, die van Athene „in hun gebeden zullen gedenken”. Geen enkel teken wijst ook maar op het besef van de noodzaak van een internationale politieke orde. Zoals Martin het formuleert: „A part quelques tentatives, infructueuses du reste, pour instituer une paix mieux assurée, au moyen de la sécurité collective, l'accord recommandé ne se produit pas. Qu'en conclure, sinon que l'idée panhellénique, malgré l'éloquence de ses propagandistes, reste abstraite, inassimilée, et par conséquent, incapable de trouver une expression concrète. Les porteurs de cette idée . . . sont étrangers à la vie politique active. Il est certain cependant, qu'ils n'ont pas réussi à faire partager leur conviction

⁹⁷⁾ Vgl. M. Sordi, Athen. 1951, 335 over het slot van de Hellenica: „è la constatazione della impossibilità di un equilibrio in Grecia, dell'impossibilità di ogni hegemonia . . . Xenophon ha sentito, che il suo compito di storico era finito; egli ha concluso un ciclo ideale che Tucidee aveva iniziato . . .

⁹⁸⁾ Xen. de Vect. 5, 9-12.

⁹⁹⁾ De passage moet natuurlijk worden beschouwd in het kader van de propaganda-strijd rondom de derde Heilige oorlog.

à des circles étendus . . . Dans des conditions on ne peut s'étonner qu'une organisation internationale n'ait pas vu le jour en Grèce." ¹⁰⁰)

Het overzicht, dat wij met de vrede van 362 voorlopig afsloten, stelt ons voor een historisch probleem met een theoretische inslag. Het is duidelijk, dat we enerzijds te doen hebben met een gelijkblijvend en zich herhalend patroon, een algemeen begrip, de Griekse vrede. Anderzijds betreft het hier een aantal incidentele verdragen, die èn wat betreft de politieke situatie, waaruit ze voortkwamen, èn wat betreft hun specifieke inhoud onderling grote verschillen vertonen. Hoe is de samenhang tussen deze beide facetten? Hoe is het algemene en het bijzondere verbonden? Wat is de realiteitswaarde van de „algemene vrede” in deze jaren en hoe komt het, dat hij steeds moet worden hernieuwd? Het feit immers, dat de oorlog steeds weer uitbrak, dat de verdragen in de regel een zo korte duur hadden, kan niet louter aan toevalligheden worden geweten. Het kan evenmin uitsluitend gaan om een gebrek aan integriteit bij de verdragssluitenden. Zowel de verbreking van de verdragen als de „vernieuwing”, ja, deze gehele historische dynamiek hangt samen met het wezen van de algemene vrede zelf, met een principiële moeilijkheid daarin, die de Grieken nimmer helder bewust is geworden.

Wij constateerden, dat Diodorus (Ephorus) en Xenophon elk een van de beide bovengenoemde aspecten lieten uitkomen. Diodorus geeft vooral het gelijke – Xenophon het bijzondere. Geen van beiden heeft principieel ongelijk: inscripties en officiële documenten laten b.v. zien, dat de fixatie op het model, de vrede van 386, inderdaad voorhanden was, en daarmee is Diodorus' voorstelling tot op zekere hoogte gerechtvaardigd. Maar ook Xenophon had goede grond de nadruk te leggen op de verdragen als stadia in de strijd om de hegemonie in Griekenland. Zowel passages uit zijn eigen werk (b.v. de rede van Callistratus in 371) als bepaalde gedachten bij andere auteurs (b.v. Isocrates, in zijn Panegyricus) laten zien, dat men zich bij een Griekse vrede toch eerst een vrede tussen Sparta en Athene voorstelde en dat de tegenstelling in de staatsregelingen van deze grote steden op de een of andere wijze alle Grieken tot een keuze voor of tegen een van beide moest brengen. ¹⁰¹) Intussen heeft ook Xenophon duidelijk het verband met 386 aangegeven in zijn behandeling van de Atheense vrede van

¹⁰⁰ V. Martin, *La vie internationale de la Grèce des cités*, Paris 1940, 588 vlg.

¹⁰¹ Vgl. b.v. Isocrates Paneg. 16. E. Buchner, *Der Panegyrikos des Isocrates*, *Historia*, Einzelschr. 2, 1958, 29: Die Parole „Versöhnung aller Griechen” musste von vornherein wirkungslos sein; man musste zuerst ihre Vorsteher, also Athen und Sparta versöhnen, und somit diesen verhängnisvollen Dualismus beseitigen.”

371. Zoals dus beide geschiedbronnen tot op zekere hoogte gelijk hebben, zo schieten ook beide te kort: Diodorus nuanceert te weinig; zijn „algemene vredes” vallen vaak als een *deus ex machina* uit de politieke hemel. Xenophon verliest daarentegen wellicht te veel het model uit het oog en ziet te weinig de innerlijke samenhang tussen de verschillende episoden.

Wat is nu het gelijkblijvende? Niets anders dan het model: de Koningsvrede van 386, waarop men zich richtte. Dit is merkwaardig, omdat de omstandigheden, waaronder deze vrede tot stand gekomen was, zeer vernederend waren voor de Grieken; het is trouwens maar nauwelijks mogelijk in dit verdrag een algemene vrede te zien, in de zin van een verdrag, dat, eventueel op instigatie van een macht buiten Griekenland, door de Grieken zelf onderling was gesloten. Dat deze fixatie echter plaats vond, kan m.i. alleen maar worden toegeschreven aan de volgende factoren: 1. het voortdurend verminderen van de effectieve invloed van de Perzische koning op de Griekse zaken; deze invloed is weliswaar nooit geheel verdwenen, mede door de financiële steun, die de koning aan een bepaalde partij kon doen toekomen, maar anderzijds heeft de koning zijn machtspretenties van 386 zo weinig waargemaakt, dat de Grieken als het ware de tastbare bewijzen voor ogen hadden van wat de panhelleense redenaars voortdurend accentueerden: de zwakheid en voosheid van Perzië. Eerst in het midden van de eeuw verandert dit tijdelijk. Men moet overigens ook bedenken, dat van een serieuze poging om de Perzen de souvereiniteit over Ionië te betwisten, sedert 386 nimmer sprake is geweest, zodat alleen uit dien hoofde al een stelling nemen tegen een van de meest vernederende bepalingen van 386 niet aan de orde hoefde te komen. 2. Het feit, dat men de vrede van 386 niet zozeer als politiek feit dan wel als norm en basistoestand interpreteerde; hier waren nl. vrijheid en autonomie voor het eerst dwingend voorgeschreven voor alle Grieken. Daarom is het eigenlijk ook onjuist om steeds weer over de vernieuwing van deze vrede te spreken, zoals o.m. Hampl doet; het ging eigenlijk niet om vernieuwing van een vrede, die door oorlogshandelingen was gebroken, maar om het effectueren van een basistoestand, die nog nimmer was verwerkelijk. ¹⁰²⁾

In deze fixatie op het patroon van 386 schuilt iets van een welhaast mythische benadering van een historisch evenement. Hoe kon het nu gebeuren, dat deze vrede zo moeilijk geëffectueerd kon worden? Moet alles aan cynisme en gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef worden geweten? Het ligt voor de hand, dat de tijdgenoten in hun propaganda dit motief gaarne aanvoerden. Men

¹⁰²⁾ Vgl. hierover ook Ernst Meyer, *Zeitschrift d. Savigny-Stiftung, Röm. Abt.* 59, 1939, 598 vlg.

denke b.v. aan de rede van Isocrates ter verdediging van de zaak van de Plataeërs in 373; bij monde van de redenaar schuiven zij de gewetenloze Thebanen in de schoenen, dat deze, indien zelf bedreigd, wel voor vrijheid en autonomie opkomen, maar wanneer ze vrij geworden zijn, hun burens onderdrukken en tyranniseren. Ook de fraaie argumenten, waarmee Sparta in 369 om een bondgenootschap met Athene komt vragen, worden door de demos doorzien als ingegeven door de noodsituatie waarin de Spartanen nu verkeren.¹⁰³) Maar deze schablone met politieke oogmerken verklaart niet alles. Er is werkelijk sprake geweest van een vredeswil; steeds meer Grieken beschouwen nog slechts een puur defensieve oorlog als noodzakelijk; de voordelen van de vrede worden breed uitgemeten. Daarbij komt het nieuwe motief, dat de oorlog van Grieken onderling, zo niet geheel onwaardig, dan toch in elk geval aan striktere regels van menselijkheid gebonden dient te zijn dan die tegen barbaren. Er is bezig een besef te ontstaan omtrent de eigen aard van het Griek-zijn te midden van andere volken.¹⁰⁴) Dit alles pleit er tegen, de pogingen tot herstel van de vredestand niet au sérieux te nemen. Het is daarom des te opvallender dat de Grieken hun onmacht erkennen, deze vrede te verwerklijken behoudens wanneer ze bedreigd worden door een vreemde macht. De vrede, zonder de fixatie op een vijand van alle Grieken, achtte men eenvoudig niet haalbaar. Dat is niet het gevolg van feitelijke onwil. Veeleer weerspiegelt deze erkenning van onmacht het vage besef, dat de vanouds als ideaal geproclameerde orde van autonome en onafhankelijke staten niet geschikt is om de basis te vormen voor een politieke vormgeving van de Griekse eenheid. Zolang het particularisme als uitgangspunt werd gesanctioneerd, was van een meer „gevulde” politieke orde in Griekenland geen sprake.

Een diepe innerlijke tegenstrijdigheid in het ideaal van de algemene vrede komt hierbij aan het licht. De vredesgedachte, die in de eerste decennia van deze eeuw in betekenis toeneemt is voor een niet gering deel beïnvloed door de ervaringen uit de Peloponnesische oorlog en de jaren van de Spartaanse hegemonie daarna. Juist daarom is de roep om vrede tegelijk een pleidooi voor stedelijke autonomie, en een felle aanklacht tegen de overheersing via militaire bezettingen, kleruchiën en wat dies meer zij. Niet zonder reden wordt bij de algemene vrede steeds bepaald, dat de militaire bezettingen uit de vrije en autonome steden moeten worden terug-

¹⁰³ Isocr. Plat. 19; Xen. Hell. VI, 5, 35.

¹⁰⁴ Vgl. hierover D. Loenen, Pólemos, een studie over oorlog in de Griekse oudheid, Meded. der Koninkl. Akad. v. Wetensch., Afd. Letterk., Nieuwe Reeks, deel 16, no. 3, 88-93.

getrokken. Maar met het geven van autonomie en vrijheid aan alle Grieken was nog niets geregeld omtrent de politieke betrekkingen tussen de steden onderling. Deze bleven dus in principe geheel vrij, mits de grondslag van de vrijheid en de autonomie niet werd aangetast. Het gevolg is, dat het spel van politieke krachten en machtsvormingen zich rustig konden voortzetten, dat daarmee bundelingen ontstonden en polariserende krachten werkzaam moesten worden, die de vrede juist in gevaar moesten brengen. Het merkwaardige feit doet zich voor, dat dergelijke bundelingen uitgroeiden tot coalities, die de vrede moesten gaan verdedigen. Met name geldt dit voor de tweede Attische Bond, een lichaam, dat zijn ontstaan te danken had aan de haat, die Sparta als voogd van Hellas had opgewekt; het geldt evenzeer voor een bondgenootschap als dat tussen Athene en Sparta in 369 gesloten en gericht tegen Thebe.¹⁰⁵) Het is alsof de garantie voor de vrede eerst wordt geëffectueerd door deze coalities, die altijd defensief gericht zijn. Dergelijke bondgenootschappen waren secundaire politieke vormgevingen, die tot stand kwamen op basis van de algemene vrede (dat is wel heel duidelijk zichtbaar in de opzet van de Tweede Attische Bond), die doortrokken waren van de geest van de basistoestand, maar die per definitie politieke machtsconstellaties moesten worden, die de vrede gingen „opvullen”. Hierdoor werd de vrede in de kern aangetast. Bovendien bleek het in de praktijk steeds moeilijker de geest van de basistoestand te handhaven, zodra de gemeenschappelijke bedreiging wegviel; de neiging van de leidende staat om de vrije alliantie door een hegemonie te vervangen lag dan voor de hand.¹⁰⁶)

Deze impasse komt merkwaardig aan het licht bij de vrede van Sparta in 371. Uit de weergave van Xenophon blijkt duidelijk, dat de Grieken een symmachie als de Peloponnesische bond, waar men gedwongen was te „volgen”, als een aantasting van de vrede waren gaan beschouwen. Men heeft derhalve getracht om de basis van de vrede, nl. vrijheid en autonomie van de steden, groot en klein, zelfs in dier voege uit te breiden, dat niemand meer kon worden gedwongen tegen zijn zin een bedreigde stad hulp te bieden; een radicale poging in Griekenland werkelijk de vrede te realiseren door alle garantie-bepalingen achterwege te laten. Maar daarmee sloeg men de bodem onder de vrede zelf weg. Immers, door simpelweg de machtsverhoudingen, die tot deze toestand geleid hadden, in de vredesbepalingen te ontkennen, terwijl deze anderzijds, op

¹⁰⁵ Isocr. Paneg. 173 vlg.; Demosth. XIV, 35.

¹⁰⁶ Een welsprekend bewijs hiervoor is het Atheense optreden tegen de bondgenoten na 362, waar het autoritaire imperialisme wederom de toon gaat aangeven.

basis van dezelfde vrede, konden blijven voortbestaan en zelfs hun invloed uitbreiden, maakte men een bruikbare handhaving van de vrede onmogelijk. De historische groei van de Boeotische bond onder Thebaanse leiding zou b. v. bij een letterlijke toepassing van de vrede te niet worden gedaan, en een dergelijke letterlijke toepassing ten aanzien van Thebe was nu juist wat Sparta in de eerste plaats wilde. Het is begrijpelijk dat de Spartanen niet op het voorstel van Prothoos ingingen, om eerst de legers te ontbinden alvorens Thebe tot de orde te roepen. Dit zou weliswaar in overeenstemming met de geest van de vrede zijn geweest, maar het omslachtige procédé, dat Prothoos voorstelt, zou Sparta al meteen in een ongunstige positie hebben geplaatst. Het zedelijk aspect en het politieke aspect staan hier tegenover elkaar; het is het tekort van de algemene vrede, dat aan het zedelijk aspect geen politieke vormgeving beantwoordt, die met de werkelijkheid van de Griekse verhoudingen in overeenstemming is; deze politieke vormgeving is slechts voorhanden in de bestaande allianties, die elk op hun beurt de vrede, die zij heten te verdedigen, in zijn wezen weer kunnen bedreigen.

Welke betekenis kan nu aan de vredeswil, waarvan de vredes pogingen een afspiegeling zijn, worden toegekend? De onmogelijkheid om propaganda, opportunisme en idealisme te onderscheiden maakt het beantwoorden van een dergelijke vraag uiterst moeilijk. Bezie men de propagandistische aspecten van de zaak, dan kan men slechts constateren, dat de „eden en verdragen”, die alle steden autonomie en vrijheid beloofden, steeds een graag gebruikt argument waren ter verdediging van een heerschappij, zij het dan ook alleen een morele, over Griekenland. Andocides' vredesrede levert het bewijs, dat reeds in de eerste jaren van de vierde eeuw naarstig gezocht is naar een formule, die de feitelijke overmacht van een staat (in dit geval Sparta) over geheel Griekenland kon *legitimiseren* door, in plaats van de gehate ἀρχή, een algemene vredes-toestand te proclameren van autonome staten, in welke de schenkster van de vrede zou domineren. Als Sparta in 382 Ismenias laat terechttellen wegens zijn pro-Perzische houding, heeft men te maken met een ander propaganda-thema: dat van het Panhelleense verzet tegen de erfvijand, dat trouwens in de theorie omtrent de Griekse vrede een grote rol blijft spelen. Maar hier was het Macchiavellisme wel heel doorzichtig. Theorie en werkelijkheid liepen bij Sparta zo ver uiteen, dat niemand zich liet verschalken. Met zijn propaganda voor de vrede en de vrijheid in Griekenland had Athene, mede door zijn houding sedert 403, meer succes; op de strijd die Athene voert tegen onderdrukking leggen de Plataëers de nadruk in Isocrates' rede van 373, zoals de Peloponnesiërs het doen in

369.¹⁰⁷) Steeds komt het panhelleense aspect weer naar voren; de propaganda voor de Griekse orde van vrije en autonome staten, levend in onderlinge vrede, moet beantwoord hebben aan een diep verlangen naar een nieuwe Griekse samenleving. Er zijn zelfs pogingen gedaan een soort supranationale iurisdictie in te voeren. Diodorus vermeldt, dat de Thebanen in 371 Sparta een proces aandeden in de Amphictyonenraad wegens de verovering van de Kadmeia in 382, en de stad lieten veroordelen tot een zware boete.¹⁰⁸) Erg veel politiek effect kan een dergelijke maatregel niet hebben gehad; belangrijk is evenwel, dat men, ook in de propaganda, meende te kunnen speculeren op het ontzag, dat dergelijke, feitelijk toch wel geantiqueerde organisaties als de Amphictyonie¹⁰⁹), de Grieken inboezemden, juist als garanten van een internationale orde. Hetzelfde geldt voor het, evenzeer propagandistisch misbruikte panhelleense „ideaal” de Thebanen nu eindelijk aan de *δεκατή* te onderwerpen, waar immers in 479 niets van gekomen was. In alles blijkt, dat de propaganda gaarne gebruik maakte van de historie omtrent de Griekse eenheid tegen Perzië in 480.¹¹⁰) Men vraagt zich af, of niet juist dit historisch ideaal, dat bijna als een mythe ging functioneren, en dat nog steeds appelleerde aan de emoties, uitermate ongeschikt was om gestalte te geven aan een Griekse vrede. Was het niet juist in het licht van deze Griekse eenheid, dat de tegenstellingen en de onderlinge rivaliteit aan het licht moesten komen? Ten aanzien van Thebe was dit bijzonder duidelijk. Maar ook de kwestie van de leiding in een dergelijke symmachie, de verdeling van de verantwoordelijkheid b.v. tussen Athene en Sparta, moet meer energie in beslag hebben genomen dan de vrede ten goede kon komen.

Het is overigens duidelijk, dat de vredeswil ook een zeer concrete grondslag heeft bezeten n.l. de pure noodzakelijkheid, economisch en politiek, om van oorlog af te zien. Het feitelijk pacifisme wordt vrijwel steeds verdedigd met nogal utilistische argumenten. Andocides weet ze reeds te hanteren in zijn vredesrede. Met hoeveel vreugde Athene de vrede van 374 begroette, uitgeput als het was in financieel opzicht, laat Philochorus in het boven besproken fragment duidelijk uitkomen. Naarmate we verder komen in de

¹⁰⁷ Isocr. Plat. 42; Xen. Hell. VI, 5, 45.

¹⁰⁸ Diod. XVI, 23, 2; 29, 2; 23, 3; Iustinus, Hist. Phil. VIII, 1, 4.

¹⁰⁹ Over de Amphictyonie, behalve het geciteerde stuk van Sordi, F. Wüst, Amphiktyonie, Eidgenossenschaft, Symmachie, Historia 3, 1954, 129-153; J. A. O. Larsen, Federation for Paece in Ancient Greece, Class. Philol. 38, 1944, 145-162; H. W. Parke, Dedication to Apollo, Hermathena 1948, 82-114. Het probleem dient echter opnieuw behandeld te worden.

¹¹⁰ Vgl. in dit verband de kwestie van de z.g. Eed van Plataeae, Tod II, 204 (L. Robert, Etudes épigraphiques et philologiques, 1938, 293 vlg.; G. Daux, Le serment de Platées, Revue Archéologique 1941, 176 vlg.).

vierde eeuw neemt dit opportunisme duidelijker gestalte aan. Terwijl Isocrates in zijn Panegyricus van 382 nog sterk de nadruk legde op de noodzaak van een algemene vrede voor Hellas met het doel de taak van de vadersen, de wraak aan Perzië te voltrekken, komt in de vredesrede het pleidooi voor een algemene vrede geheel voort uit het inzicht, dat alleen vrede de stad economisch en politiek kan redden. Xenophon hamert in zijn *Πόροι* op hetzelfde aambeeld, hoewel ook bij hem het ideaal van een pacifistische hegemonie over Griekenland niet verdwenen is.¹¹¹) Gerealiseerd wordt deze politiek in Athene door Eubulus. Van een werkelijk panhelleens vredesidealisme is dan zo weinig sprake, dat Demosthenes, die van een aanvankelijk verdediger van deze vredespolitiek evolueerde tot een krachtig bestrijder ervan, zijn vurige pleidooien voor een militanter optreden tegen Philippus juist baseert op het panhelleens verantwoordelijkheidsbesef tegenover het egoïsme en opportunisme van zijn stadgenoten.

Het is evident, dat de politiek een onduidelijke graadmeter is voor de hartstocht, waarmee een ideaal werd verdedigd en beleden. Dat men echter op politiek niveau, ondanks alle propaganda, alle schijnheiligheid, gebrek aan integriteit en onvermogen, steeds weer getracht heeft een vorm te vinden voor een algemene orde in Griekenland, bewijst, dat de Grieken toch van de gruwelijke strijd tussen Athene en Sparta in de vijfde eeuw iets geleerd hadden. Helaas sloten de voorwaarden voor een dergelijke vrede de verwerkelijking ervan dikwijls uit. Vrijheid en autonomie voor elke stad was daarvoor een te smalle basis. Niemand zag overigens, dat er zich nieuwe politieke vormen aan het ontwikkelen waren, zoals de federatieve verbanden (Arcadische bond, Chalcidische bond, Boeotië, Aetolië) die een mogelijke uitweg hadden kunnen bieden. Het is de tragiek van deze tijd, dat het groeiende besef omtrent de noodzaak van een ordelijke samenleving van Grieken vorm moest krijgen in verdragen, die in feite niet anders waren dan sanctioneringen en bevestigingen van een voor het samenleven volstrekt geantiqueerde basis. De steeds verbitterder tegenstellingen in de steden zelf tussen de klassen van de bevolking stonden bovendien het verwerklijken van de vrede daarom al in de weg, omdat de strijdende groepen steeds weer politiek steun zochten bij andere steden. Men kan slechts vaststellen, dat deze mislukte pogingen in elk geval het besef levend hielden dat een vrede en eenheid op internationaal niveau noodzakelijk bleef. Zij geven een eerste voorafschaduwing van wat eeuwen later in de Pax Romana zou worden verwerkelijkt.

¹¹¹ Andocides de Pace, passim, Xen. de Vectig. passim; Xen. Hell. VI, 3, 16. Isocr. de Pace, passim.

